

Csizmadia Ervin

A következő Magyarország

Politikai együttműködés,
nagykoalíció és
társadalmi kohézió

MÉLTÁNYOSSÁG
politikaelemző központ

2015

Csizmadia Ervin

A következő Magyarország

Politikai együttműködés, nagykoalíció és társadalmi kohézió

Méltányosság Politikaelemző Központ

www.meltanyosság.hu

Copyright © Csizmadia Ervin, 2015

ISBN 978-615-80187-1-5
Borítóterv: Hontvári Norbert

Tartalom

I. Hogyan kerülhet elő egy elmérgesedett helyzetben a politikai együttműködés és a nagykoalíció ügye? 11

II. Ellenérvek az együttműködés és a nagykoalíciós kormányzás opciójával szemben 18

„Az önkényuralmi kormánnyal nincs alku” 21

A jobboldali és a bal-liberális Magyarország értékrendi
összebékíthetlensége 23

A többségi kormányzás hatékonysága mint ellenérv 27

A teljes elit hitelvesztésének érve 31

III. Érvek a nagykoalíciós kormányzás mellett 36

A nagykoalíciós paradigma 36

A nagykoalíció mint illúzió és mint realitás 41

A szembenálló értékek harmonizálása és egy új típusú konfliktus-
kezelés 48

Az egymást váltogató kiskoalíciós kormányokon túl 55

IV. A következő Magyarország: az együttműködés és a hiányzó intézmények 65

A politikai együttműködés fogalma 66

Az elkülönülés történelmi és jelenkori alakzatai 71

A politikai vita újraalapozása 85

A politikai együttműködés melletti legfőbb érv: a társadalmi kohézió előmozdítása 92

V. Konklúzió 103

Irodalom 107

Egyre többen és többen foglalkoznak azzal a kérdéssel, milyen legyen a következő (közkeletű értelmezésben: az „Orbán utáni” vagy a „NER utáni”) Magyarország, s ez a tárgya ennek az értekezésnek is. De már most, az írás elején le kell hűtenem a kedélyeket: a kérdés megközelítésekor az alábbiakban egészen biztosan nem azon a mezsgyén haladok majd, amely – különösen ellenzéki oldalról – „elvárható” lenne. Nem arra jutok ugyanis, hogy a következő Magyarország feladata először is és mindenekelőtt a Fidesz elzavarása és a jogállam helyreállítása lenne.¹ Nem az ellenzék által elvárt nézőpontból közelítem meg tehát a kérdést (de nem is a kormánypárt szemszögéből). Úgy gondolom, hogy (az ellenzék szempontjából) bármennyire is adja magát az a vélekedés, hogy minden mai probléma forrása az „orbánizmusban” keresendő, és a jövő csak Orbán nélkül képzelhető el, ez helytelen megközelítés, mert a mai helyzet megváltoztatására nem egy anti-orbánista újratekzés az adekvát válasz.

De ha ez nem az, akkor micsoda?

¹ Mindezzel a tanulmány nem azt állítja, hogy a jogállam ne lenne becses érték, hanem azt, hogy másfajta szemléleti keretben (is) újra kell gondolnunk a „jövő” kérdését.

Véleményem szerint egy teljesen új gondolkodási paradigmára van szükségünk, legelőször is azért, hogy megértsük a jelenlegi helyzetet. A forgalomban lévő legtöbb (ellenzéki) megközelítés rosszul diagnosztizálja a mai állapotokat, és kezelésükre rossz gyógyymódot ajánl: van egy, a magyar történelem legrosszabb korszakait idéző „rossz”, „ártó”, „antidemokratikus”, „antiliberalis” politikai vonulat, amelyet vissza kell szorítani, háttérbe kell nyomni, hogy helyébe jöhessen egy „progresszív”, „jó”, „hasznos”, „demokratikus” és „liberalis” – azaz a 21. századi válasz.

Csakhoggy ennek az írásnak épp az a célja, hogy bebizonyítsa: a *vagy-vagy*-ban való gondolkodás nem fogja megoldani Magyarország problémáját. Ezeket a problémákat ugyanis tartósan csak egy „integratív szemlélettel”, majd egy ebből következő „integratív kormányzással” lehet kezelni.² Ám egy ilyen szemlélet és kormányzás önmagától nem jön létre (épp az ellenkezője, a teljes megosztottság felé tartunk), ezért azt a

² Külön kérdés – amelynek kifejtésére itt nincs mód –, hogy milyen szerepet játszhat az úgynevezett „Jobbik-problematika a jelen és a jövő hazai politikai közéletében. A téma van annyira fontos, hogy önálló tanulmányban is foglalkozunk vele. De nem most. A Jobbikról korábban már átfogóan írt a Méltányosság Politikaelemző Központ csapata. Lásd: Jeskó-Bakó-Tóth, 2012.

megoldási módot, amelyet jómagam helytállóan gondolok, alaposan meg kell *tervezni*.

Az 1989–90-ben és utána nagyon is kurrens politikatudományi irányzat volt az intézmények *tervezése*: a diktatúrák után hogyan lehet Kelet-Közép-Európa új democráciáiban működőképes intézményi struktúrákat létrehozni?³ Ma persze ismét felmerülhet az intézmények újratervezése (hiszen a mostani válságjelenségek egyik oka az intézmények diszfunkcionális működése), ám még ennél is fontosabb kihívás a most egymással vehemens viszonyban álló riválisok majdani megbékítése, a politikai együttműködés megalapozása és megtervezése.⁴

A politikai intézményrendszer „helyreállításának” programja ugyanis legfeljebb csak részeredményeket hoz, ha nem vesszük kellően komolyan a politikai magatartásformákat, illetve azok intézményépítő vagy épp romboló jellegét. Ha a magatartásformák világában semmiféle egyetértés nincs, nem jönnek létre közös *normák*, amelyek viszont már maguk is intézmények, hiszen a demokratikus verseny keretei között

³ Különösen: Offe, 1994., Lietzmann, 1994., Greven, 1995.

⁴ A politikai együttműködés témaköre mindig is érdekelt. Lásd erről legújabban: Csizmadia, 2014/a, 213-221. és Csizmadia, 2014/b: 256-265.

szabályozzák a politikai versenytársak lépéseit. A politikai intézmények (mint normák) nem olyanok, hogy azokat egyszer kialakították, és attól kezdve állnak, mint a cövek. Nem. Folyamatosan meg kell küzdeni értük, hiszen mindenki a saját normáit, a saját szemléletmódját akarja érvényesíteni. Az elmúlt 25 évben alig sikerült ilyen értelemben véve közös intézményeket alapítanunk: azok az intézmények, amelyek létrejöttek, inkább az együttműködés hiányában, mint annak révén jöttek létre. Ám a politikai együttműködés hiányában kiformált intézmények kora után lassan el kell jutnunk a politikai együttműködésen alapuló intézmények korába. Ami mindenekelőtt azt jelenti, hogy nem az *egyik* oldal „állítja helyre”, amit a másik „végtelenen” elrontott, hanem – felismervén ennek a „vagy-vagy”-nak a súlyos korlátait – valamennyi mérvadó oldal közösen hoz létre egy újfajta intézményes elrendeződést.

Esetünkben a *nagykoalíciós* kormányzást.

Tudom, hogy a nagykoalíció gondolatával jelenleg (szinte) senki nem ért egyet, s még jó, ha csak nem ért egyet, s nem tart egyenesen örültnek vagy túlfűtött fantasztának. Nekem már az is elég, ha az ismert mondással („örültség, de van benne rendszer”) nyugtázzák azt, amit írok, de persze még jobb lenne,

ha végigolvasván e tanulmányt azt mondanák: nem is olyan örültség, s ha pillanatnyilag nem is tűnik reálisnak, *középtávon* már érdemes a megfontolásra, mi több: az érte való cselekvésre. Mindenesetre most az a realitás, hogy a „régí” politikai szereplők között permanens hidegháború dúl, amihez mostanában hozzájött az utcai tüntetések új mozgalma, leértékelve az *egész* politikai elitet. Egyik sem épp a nagykoalíció felé mutató fejlemény, ami mintha azt bizonyítaná: alapgondolatom több sebből vérzik. De talán mégsem.

Még mielőtt kifejteném a nagykoalíció és egyúttal egy újfajta politikai együttműködés szükségességére vonatkozó érveimet, sok egyéb kérdést kell megvitatásra ajánlanom. Először elmondom, miért gondolom, hogy ennek a kérdésnek egyáltalán bármiféle aktualitása van. Miután ezt tisztáztam, ráfordulok arra a fontos kérdésre, milyen – nagyon is súlyos – ellenvetések hozhatók fel témám szűkebb vetületével, a nagykoalíciós kormányzás opciójával szemben. A harmadik fejezetben kerülnek kifejtésre a nagykoalíció melletti érveim, s végül rátérek a témának a politikai együttműködés szükségességét érintő részére.

Már most jelzem, a nagykoalíciót egy politikai technikának, de nem magának a megoldásnak gondolom. A

magyar politika kulcsa nem a technikában, hanem a tartalomban van. Tartalom alatt egy merőben új típusú (a politikai együttműködést megalapozó) *közvetítő intézményrendszer* kiépítését értem, amelyet – s most megértő leszek – a rendszerváltás forгатagában nem volt lehetőség kiépíteni. Ám most már komolyan számot kell vetnünk ennek hiányával. Egy ilyen intézményrendszer lenne hivatva megalapozni azt a fajta együttműködést, amely elvezethet annak belátásához, hogy Magyarországon eddig azért nem tudtuk kezelni a konfliktusainkat, és azért vált minden egyre rosszabbá, mert a demokratikus funkciók ellátására egyszerűen nem hoztunk létre megfelelő (közvetítő) intézményeket. Ezt viszont csak akkor látom kivitelezhetőnek, *ha* a politikai erők közötti együttműködés eljut addig a pontig, amikor ennek az intézményrendszernek a hiányát fölismerik. Ha nem, győzzön bárki is a soron lévő választásokon, a helyzet érdemben nem fog megváltozni, legfeljebb a kormány-ellenzék szerepei cserélődnek meg.

I. HOGYAN KERÜLHET ELŐ EGY ELMÉRGESEDETT HELYZETBEN A POLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A NAGYKOALÍCIÓ ÜGYE?

Induljunk ki abból, hogy a politikai együttműködés és nagykoalíció kérdésköre ma egyáltalán nincs napirenden.

Ami a *politikai együttműködést* érinti: kormányzati oldalról úgy gondolják, a Nemzeti Együttműködés Rendszere a kétharmados többséggel megvalósult.⁵ Az ellenzék (s még hangsúlyosabban a mostanában önálló politikai szereplővé váló utca) viccnek gondolja az egészet, és mára ott tart, hogy az ország miniszterelnökét és rendszerét szinte forradalomértékű megmozdulásokkal szeretné megdönteni. A kormány oldaláról az együttműködés tehát csak a NER-en *belül* értelmezhető; az ellenzéknek pedig eszébe sem jut „ezzel” a kormánnyal együttműködni. Egyik oldalon se mutatkoznak jelek a zéróösszegűnek tűnő játszma win-win irányban történő elmozdítására.

⁵ Minderről számos kormányzati nyilatkozat, illetve kormánypárti politikusok megnyilvánulásai tanúskodnak.

A *nagykoalíció* szénája értelemszerűen szintén nem áll jól. A kormány úgy gondolja, „vastag” többsége bőven elég neki programja megvalósításához; az ellenzék eközben (ha romokban heverve is) olyan jövőképet vázol fel, amely a mai kormányoldal (de minimum annak vezető politikusai) kizárásával képzelhető csak el. Természetesen mindkét oldal meg van győződve a *saját* igazáról, s eszébe sem jut, hogy a mostani helyzetet az ellentábor intézményes pacifikálásával, konkrétan: egy nagykoalíciós kormányzással kellene megoldania.

A nagykoalíciós kormányzás, mint kívánatos opció egyébként (először és utoljára) az új rendszer indulásakor, 1990 tavaszán került elő, amikor az MDF-SZDSZ paktumból kimaradó Fidesz azt szorgalmazta. Azóta – bár magányos partizánok olykor előjöttek az ötlettel – a téma lekerült a politika napirendjéről, s azokat, akik megpendítették, hóbortosnak minősítették.

Megvan persze ennek a logikus magyarázata: 1990 és 2006 között a kormányra kerülő pártok úgy vélték, hogy *kiskoalíciókon* keresztül (úgynevezett természetes szövetségeseikkel) biztosítani tudják a kormányzati stabilitást. Sokáig úgy tűnt, hogy ez így is van. 2006-tól azonban jöttek és

egyértelművé váltak a figyelmeztető jelek. Merthogy 2006 fordulatot jelent az 1990 óta működő *egyciklusú* váltógazdálkodásban.⁶ Az egyciklusos kormányzás mindenki számára jól kiszámíthatóvá tette a parlamenti váltógazdálkodást. Aki négy évig ellenzékben volt, az biztosan tudhatta, hogy a soron következő választáson szinte „automatice” kormányra kerül. 1990 és 2006 között a magyar demokrácia „vastörvénye” az volt, hogy a szemben álló táborok cserélgetik egymást a hatalomban, s ez mindenkinek jó. Voltaképpen ez egy sajátos „együtműködésnek” felelt meg, csak éppen azon az áron, hogy egyetlen kormánynak sem sikerült perspektivikusan megtervezve hosszabb távú fejlődési pályára állítani Magyarországot. Ugyanis a négy évenkénti cserék a négy évenkénti *újrakezdések* gyakorlatát is kialakították, s nem kell ahhoz politikai elemzőnek lennünk, hogy megállapítsuk: távlatos kormánypolitikát ilyen rövid idő alatt megvalósítani szinte lehetetlen.

2006-ban már nem is lehetett fenntartani ezt a váltógazdálkodást, mert a választók megtörték. Úgy döntöttek, újra megbízzák azokat, akik addig kormányoztak. Ennek a változásnak az igazi jelentőségét akkor még nem láttuk, ma

⁶ A témáról többször is írtam. Lásd például: Csizmadia, 2013.

azonban már napnál világosabb: 2006-ban a választók azt mondták, hogy *egy ciklus* kevés az üdvösséghez, értsd: a stabil kormányzáshoz.

Ez a markáns választói akarat persze az elitek szintjén fölerősítette a polarizációt, s sokkal hevesebbé, durvábbá tette a már addig sem harmonikus politikai versenyt. De valahol ez is érthető: a hatalomból immár a második ciklusra kikerülő Fidesz kénytelen volt megélni azt a traumát, hogy nem ő az, aki konszolidál, holott erre a szerepre egyedül saját magát tartotta alkalmasnak. E trauma visszahatásaként a Fidesz 2006 és 2010 között mindent megtett az MSZP-SZDSZ-kormány megtöréséért,⁷ ami 2010-ben nemhogy sikerült neki, de *kétharmaddal* sikerült. Ugyanakkor arra is érdemes felfigyelnünk, hogy a kétharmados felhatalmazással a választók nem csak „újítottak”, de *meg is erősítették* a 2006-ban elinduló új trendet, nevezetesen azt, hogy a kormány valóban stabil mandátummal és cselekvőképességgel rendelkezzen (ez utóbbi a két ciklust kapó Gyurcsány-kormány esetében – döntően *Őszöd* miatt – hiányzott).

⁷ A „mindent megtett” kifejezés kissé azért túlzó, hiszen például az egyik legerősebb eszközt, az előrehozott választás kikényszerítését a Fidesz „hivatalosan” sosem vetette be.

2014-ben aztán bekövetkezett egy „komplex koncentráció”. A 2006-ban és 2010-ben még külön lévő két tényező (ciklushosszabbítás és a kétharmad) most „egyesült”, s ezzel előállott a rendszerváltás utáni magyar kormányzásoknak egy *harmadik* típusa. Az első típus 1990 és 2006 között az egyciklusú, négyévenkénti, egyszerű többségű koalíciós váltógazdálkodás. A második a meghosszabbított ciklusidőre koncentrálódó, de még mindig egyszerű többségű koalíciós kormányzás. Végül a harmadik (s ez 2014-re válik nyilvánvalóvá) a *kétciklusú, kétharmados többségű és „túlkonzentrált”* kormányzati variáns. Ez utóbbit nevezi a mostani ellenzék diktatórikusnak és hovatovább forradalom által megdöntendőnek.

Ebből a hevenyészett (de talán a lényegét megragadni képes) levezetésből oda szeretnék konkludálni, hogy a háromfajta kormányzási opció után előbb-utóbb szükségesnek látszik egy *negyedik* típusra, a nagykoalíciós kormányzásra áttérni. Ez ugyanis egyszerre elégíthet ki két társadalmi igényt. Merthogy a nagykoalíciós kormányzás először is (s ennyiben folytonosságot vállal az elmúlt nyolc évvel) még tovább erősíti a kormányzat mandátumát, amelyet – ismétlem – a választók 2006 óta szeretnék a korábbiaknál erősebbnek látni.

Másodszor, a rivális felek közötti konfliktusokat nem egymás ellen vonultatja fel, hanem igyekszik azokat kezelhetővé és az ország fejlődése szempontjából hasznosíthatóvá tenni. E két társadalmi igény kielégítésére eddig egyik opció sem volt képes.

Azt állítom, hogy belátható időn belül el kell jutnunk legalább *két nyugodt ciklushoz*, amikor a nagykoalícióban helyet foglaló mérvadó erők nem egymás *ellen*, hanem közös társadalmi célok érdekében dolgoznak. Ez persze – elismerem – egy *optimális* megoldás, ami a politikában nagyon ritka. Ezzel szemben ma (és feltehetőleg még sokáig) a *realitás* a többség és a kisebbség közötti egyre intenzívebb küzdelem, s végső fokon egy újabb rendszerváltásra irányuló utcai forradalom.⁸

Egy forradalomszerű átalakulással történő változás azonban véleményem szerint csak még a jelenleginél is nagyobb problémákat vetne fel, s nem oldaná meg az előttünk tornyosuló kérdéseket. Éppen ezért lenne kívánatos a negyedik opció, amely számol a politikai együttműködés új kultúrájával és ennek eredményeképpen a nagykoalícióval.

⁸ A szöveg megírásának idején ugyan az utcai megmozdulások apadóban vannak, de bizonyos mozgalmak március 15-t jelölik meg a kormány megbuktatásának céldátumaként.

De – mint mondtam – az együttműködés és a nagykoalíció gondolata pillanatnyilag nem tartozik a politikai realitás kategóriájába. Az ellenérvek száma nem csekély, s későbbi mondandóm hitelesítése érdekében először ezen ellenérvekkel foglalkozom.

II. ELLENÉRVEK AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A NAGYKOALÍCIÓS KORMÁNYZÁS OPCIÓJÁVAL SZEMBEN

Manapság senki nem gondolja, hogy a kormánypártok és az ellenzék közötti viszonyt rövid időn belül meg lehet javítani. Az ellenzék számára egy percig sem kétséges, hogy a 2010 utáni Orbán-kormányok leépítették a liberális jogállamot és a demokráciát. E vélekedésben osztozik az Egyesült Államok politikai elitje is, amely 2014 őszétől egyre erőteljesebben állt ki az Orbán-kormánnyal szemben, az utcai tüntetők és az ellenzék mellett.⁹ Hasonlóképpen erős kritikával illetik a magyar jobboldalt az európai bal-liberális oldal pártjai és sajtótermékei, de olykor jobboldali újságok is.¹⁰ A bal-liberális tábor semmi jelét nem adja annak, hogy a jobboldalhoz való viszonyát új alapokra akarná helyezni, sőt – a jobboldal vélt diktatórikus és önkényuralmi jellege miatt – azzal semmilyen

⁹ Természetesen itt nem direkt kiállásra kell gondolni. André Goodfriend ügyvivő szerepvállalása azonban nem hagy kétséget afelől, hogy az amerikai politika erősen rokonszenvezett a hazai utcai megmozdulásokkal.

¹⁰ Informális vélemények szerint az Európai Néppárt egy része is kritikus a magyar kormánypárttal szemben, de hivatalosan és nyíltan a Néppárt eddig nem fogalmazott meg kritikát az Orbán-kormánnyal kapcsolatban.

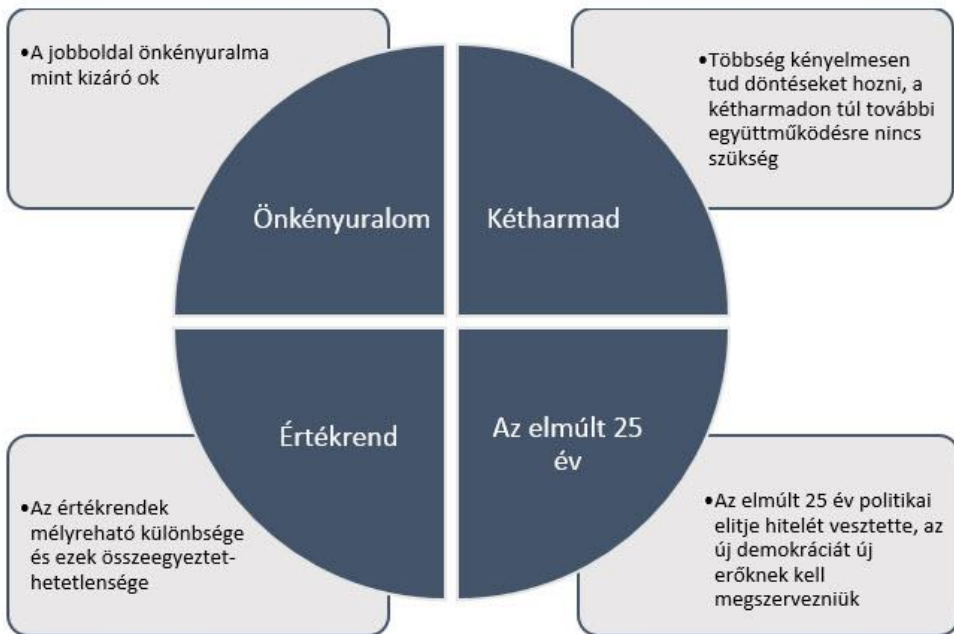
közösséget nem akar vállalni, és semmilyen együttműködést nem tart elképzelhetőnek.

A jobboldal – teljesen más indíttatásból – ugyanilyen eltökéltséget tanúsít a másik oldal elutasításában. A „hagyományos” ellenzéket posztkommunistának és velejéig antidemokratikusnak tartja; az újonnan megjelenő utcai mozgalmakat pedig egyelőre nem tartja elég erős kihívónak, miközben mindkettővel szemben a 2014-ben megszerzett „háromszoros” választói legitimációra hivatkozik. A két oldal – az egymástól elszenvedett tengernyi vélt vagy valós sérelem miatt – egymást túlcitálva érvel bármiféle közeledés, *horribile dictu*: a nagykoalíció *ellen*. Mivel azonban meglehetősen zárt gondolati rendszerben mozognak („a másik oldallal *nem lehet együttműködni*”), nagyon kevésbé foglalkoznak olyan kérdésekkel, amelyek pedig ennek a dolgozatnak a centrumában állnak: *megoldást jelenthet-e egy ilyen helyzetben a nagykoalíció? Érdemes-e tervezni, s ha igen, hogyan a politikai együttműködést?*

Számos (közismertnek is tekinthető) álláspontot szeretnék röviden bemutatni. Közös bennük az együttműködés *elutasítása*, a másik oldal kizárása a lehetséges együttműködő partnerek köréből. Így azok, akik ezeket a véleményeket

képviselik, bármennyire is jó szándékúak, valójában a mostani *status quo* fenntartói, és nemigen van mondanivalójuk arról, hogy milyen kormányzási szisztémát tartanának alkalmasnak a kormányzás hatékonyabbá tételére. Ezzel együtt is az alábbi négy erős „együtműködés-ellenes” érv sok ember véleményét fejezi ki, ezért nagyon is illő kellő alapossággal foglalkoznunk vele.

1. A jobboldal „önkényuralma” kizár bármiféle vele való együtműködést (ellenzéki ellenérv).
2. Az értékrendek mélyreható különbsége és ezek összeegyeztethetlensége lehetetlenné teszi az együtműködést (mindkét tábor ellenérve).
3. A többség kényelmesen tud döntéseket hozni, a kétharmadon túl további együtműködésre nincs szükség (kormánypárti ellenérv).
4. Az elmúlt 25 év politikai elitje (ha nem is egyforma mértékben) hitelét veszttette, az új demokráciát új erőknek kell megszervezniük, s ebben a folyamatban nem lehet meghatározó a régi elitek szerepe, így a közöttük lévő nagykoalíció értelmetlen opció (az új utcai megmozdulások szószólóinak ellenérve).

Nézzük most ezeket külön-külön!

„Az önkényuralmi kormánnyal nincs alku”

Az ellenzéki oldalról leggyakrabban és nagy következetességgel ismételt vélemény, hogy az elmúlt négy évben Magyarországon a demokráciát egy legjobb esetben is fél-autokratikus, egyes interpretációk szerint egyenesen

önkényuralmi rendszer váltotta fel. Kicsit más fogalmi apparátussal ezt mások úgy mondják: leépítették a *liberális* demokráciát, hogy azt egy „demokratikus” demokráciával (a „többség mindent visz, a kisebbség pedig „várjon a sorára”) váltsák fel. Az ellenzék feladata egy ilyen helyzetben nem lehet más, mint az önkényuralom haladéktalan fölszámolása és a liberális demokrácia intézményes rendjének helyreállítása.

E megközelítés értelmében csak az ellenzék tekinthető demokratikusnak, míg a kormánytábor kívül áll a demokrácián, ezért az előbbinek az utóbbival történő – akármilyen laza – együttműködése nem képzelhető el. A nagykoalíciós kormányzás elutasításáig az ellenzék szószólói azért nem jutnak el, mert ez az opció – mint mondtam – fel sem merül a közbeszédben. De ha felmerülne (mint ahogy ebben a cikkben felmerül), *egy emberként* utasítanak el.

Az ellenzéki pártok ugyan a 2014-es elvesztett tavaszi választás után elég erős önkritikát kezdtek gyakorolni, s hangoztatni kezdték korábban követett stratégiájuk átgondolásának szükségességét, ám ez az önkritikai folyamat a további két választás elvesztése után megrekedt, s nemhogy nem alakítottak ki egy, a kormánnyal kapcsolatos újfajta (akár együttműködőbb) stratégiát, hanem épp ellenkezőleg: 2014

végén, 2015 elején minden korábbinál erősebb a kormánybuktató elszántság, amit nyilván serkent, hogy az ellenzéki térfélhez kapcsolódóan új társadalmi mozgalmak jelentek meg.

A jobboldali és a bal-liberális Magyarország értékrendi összebékíthetlensége

Azt az álláspontot, hogy Magyarországot nem lehet egységes országgént kezelni, és valójában „két Magyarország”¹¹ van, mind a két tábor osztja.¹² Bár a bal-liberális oldal gyakran mondja, hogy ilyen megosztottságot a Fidesz kormányzása hozott létre, azzal, hogy a bal-liberális blokk a jobboldalt kizárólag csak mint múltba néző, regresszív irányzatot képes értelmezni, maga is tevőlegesen hozzájárul a kettészakadt Magyarország szlogenjének elevenségéhez.

A kormányoldal már a 90-es évek közepén (akkor még ellenzékben) kezdte hangoztatni, hogy a választóvonal a *posztkommunizmus* és a *demokratikus erők* között húzódik. Nagyjából 20 évvel később a mostanra stabil kormányerővé

¹¹ Lásd erről: Novák, 2014

¹² Erről a témáról részletesen is írok: Csizmadia, 2014/c.

váló jobboldal úgy véli, 2010-ben és utána sikerült megtörnie a posztkommunizmust, és a „demokratikus erőknek” így esélye nyílt a rendszerváltás előttről megörökölt és megalvadt struktúrák fölszámolására is. Ebben a jobboldali narratívában a bal-liberális oldal állandó tulajdonsága *antidemokratikus restaurációs* jellege, amelynek révén vissza akarja hozni a javak nem demokratikus elosztásának (poszt)kommunista szisztémáját: teret akar engedni a demokráciát megelőző időszakban kialakult informális kapcsolati hálóknak, azaz végső soron nem az érdekekre akar építeni. Ez elleni védekezésképpen a kormányoldal történelmi küldetése, hogy ezt a (közel)múltba visszafordulni igyekvő társaságot ne engedje vissza a hatalomba. A kormányoldal antikommunista indulása tehát egy másfajta radikalizmusba csapott át; és most már nem feltétlen az antikommunizmus a meghatározó elem, hanem a *neoliberálisként* meghatározott bal-liberális tábor megújuló-képességének eltagadása.

A két oldalnak a másikról adott jellemzésében vannak azért közös elemek is. Az egyik: mindkét oldal (csak persze ellentétes előjellel) világos határvonalat húz önmaga mint demokratikus szereplő és a másik oldal mint nem demokratikus szereplő közé. A jobboldal szerint a „posztkommunisták” nem

demokratikusak, tehát velük nem lehet „közösködni”; a jelenlegi bal-liberális pártok pedig nem véletlen nevezik magukat „demokratikus ellenzéknek”, nyomatékosítva, hogy velük szemben egy nem demokratikus kormány áll.

A másik közös elem: a két oldal megnyilvánulásaiból az derül ki, hogy bármilyen közeledést, tárgyalást, újragondolást, együttműködést csakis a mai alakjában létező másik oldal *kiiktatása* (esetleg radikális átalakulása) után tudnak csak elképzelni. Az ellenzék szerint egyébként azért is mielőbb le kell váltani a Fideszt, mert az egy régi, letűnt, úri világ értékrendjét képviseli, és messzemenően tagadja a haladást. Az ellenzéki oldal pártjai a kormányzó jobboldalt a Kádár-kor előtti időkre (olykor a Kádár-korba) való visszarévedéssel vádolják. Egyrészt azt vetik a regnáló hatalom szemére (lásd az előző pontot), hogy elszabotálta az 1989-90-es rendszerváltás valamennyi vívmányát, és helyette diktatúrát épít. Másrészt azt, hogy mindezt egy *retrográd* ideológia nevében teszi, s valójában a Horthy-korszakot akarja feltámasztani. Eközben az ellenzék kizárólag *önmagát* tekinti nyugatos értékrendűnek, míg a jobboldaltól mindenféle nyugatosságot elvitat. Az ellenzék kezére játszik, hogy a kitiltási botrány kirobbanása óta a magyar kormány eléggé nehéz és feszült viszonyban van az Egyesült

Államok kormányával. Igaz, azt is látjuk, hogy a 2015-ös év elejétől – az új amerikai nagykövet megérkezésével – a viszonyok mintha lassan javulni kezdtek volna.

Elég mélyek tehát az árkok ahhoz, hogy ilyen alapvető értékbeli különbségeket egyszerűen csak át lehessen hidalni. Mindezen túl, az elitek által kölcsönösen működtetett „két Magyarország” modellt azért is nehéz „megmoldítani”, mert ebben nem pusztán az elitek közötti együttműködés-képtelenség mutatkozik meg, hanem a társadalmi szféra egy részének kettéosztódása is. A Fidesz azért tudott kétharmadra szert tenni, mert mögötte egy masszív, önálló kulturális szférával, sajtóval és civil társadalommal rendelkező közeg épült ki. Ennek létrehozatalára persze a Fidesz az 1994-es választások elvesztése után tudatosan törekedett, de ellenfelei talán nem számoltak kellőképpen azzal, hogy ezt a törekvést előbb-utóbb siker is koronázza majd. És vakok lennénk, ha nem látnánk, hogy a bal-liberális oldalnak éppígy megvan a „külön bejáratú” kulturális, mediális és civil intézményrendszere. Ezek között pedig roppant nehéz, ha nem lehetetlen átjárást teremteni, hiszen egymástól nagyon eltérő szervező elvek, gondolati alapok és világszemléletek és kapcsolati hálók működtetik őket.

A „két Magyarország” teória tehát három irányból (a jobb- és a baloldal felől, valamint a társadalom oldaláról) is megerősítést kap. Ez valamennyi résztvevőt arra ösztönzi, hogy a „kiutat” *ne* az együttműködés erősítésében, hanem az oldalhatárok még világosabb megrajzolásában, a saját közönség még teljesebb kiszolgálásában keresse. Ebből adódóan a jelenlegi helyzetben – úgy tűnik – nincs mód a szembenállások, a politikai és társadalmi polarizáció és értékrendbeli elkülönülés érdemi oldására.

A többségi kormányzás hatékonysága mint ellenérv

A 2010 óta folyamatosan kormányzó jobboldal maga is sokat tesz azért, hogy az együttműködést szűkítő módon, a választói többségre vonatkoztatva értelmezze. A többségi elv persze legitim, demokratikus elv, s a Fidesz épp így gondolja. 2010 óta gyakran elhangzik, hogy a választás révén megvalósuló többségi kormányzással tökéletesen biztosítani lehet a kormányzás hatékonyságát. S bár igaz, hogy az európai kormányok többsége koalíciós típusú és konszenzuális jellegű,

de vannak országok, amelyek hagyományosan (mint például Nagy-Britannia) a klasszikus többségi elvet követik.

A magyar jobboldal felfogása a többségi kormányzás üdvös voltáról ugyanakkor nem 2010 után alakult ki, hanem a 90-es évek közepétől. A hatalom megszerzése érdekében ugyanis a Fidesz már a 90-es évek közepén kiáll amellett, hogy az 1994-ben 54%-kal a hatalomba visszatérő MSZP-vel szemben egy *erős ellenpólust* építsen ki. Kezdetben ez csak egy erős, kormányképes ellenzék megszervezését jelenti, 1998-ban azonban már egy erős *többségét*.

Az erős többség létrehozatalának azonban nem pusztán csak „*szervezeti*” oldala van (a jobboldal szervezetileg legalább olyan erős legyen, mint a baloldal), hanem a *politikai rendszer* egészére vonatkozó vetülete is. A Fidesz ugyanis attól kezdődően, hogy 1990-ben elutasítják a nagykoalícióra vonatkozó javaslatát, bírálja az MDF-SZDSZ paktummal létrejövő – s szerinte fölöslegesen konszenzusorientált – politikai rendszert, de különösen azt a szisztémát, amely 1994 után az MSZP-SZDSZ-kormányzással valósul meg. Ez utóbbiból a Fidesz mintha azt szűrte volna le tanulságként, hogy a kormányzást nem szabad „felpuhítani”, hanem a többségi elvet csúcsra járátva kell kormányozni. Más kérdés, hogy az

1998-as választási győzelem után 2002-ben nem tudják folytatni a kormányzást, ám ebből azt a következtetést vonják le (Orbán Viktor korabeli interjúi tanúskodnak erről), hogy a jövőben törekedni kell a még *határozottabb* politikára, amit mi úgy fordíthatunk le, hogy ekkortájt végképp odakötik magukat – a konszenzuálissal szemben – a többségi elvhez.

A Fidesz tehát egy teljesen tudatosan választott felfogást képvisel a politikai és intézményes rendszer elvi alapjait illetően, s ez nagyban eltér a másik oldalnak a politikai intézményekre és a kormányzásra vonatkozó fölfogásától s elveitől.¹³

Ilyen előzményekből adódóan a kormányoldalt ma semmi nem kényszeríti arra, hogy a nagykoalíció hívévé váljék. Láthattuk a korábbiakban azt a fejlődési ívet, amelynek eredményeképpen 2006-ban megtört az egyciklusú kormányzás, és a választók egy erősebb kormányzati koncentrációt tartottak szükségesnek. 2010 és 2014 ennek a folyamatnak egy újabb állomása, amit korábban „harmadik típusúnak” (kétciklusú kormányzás, nagy parlamenti többséggel) neveztem.

¹³ Erről a problematikáról kimerítő hosszúságban és átfogóan: Csizmadia, 2014/d. 107-156.

Az Orbán-kormánynak ráadásul van egy perdöntőnek is nevezhető indoka, újabban *igazolása*, amiért a többségi elv alkalmazását helyénvalónak gondolja. Ez a gazdasági sikeresség. Ezeket a sikereket (az államháztartási hiány leszorítása, az eladósodottság viszonylagos kézben tartása, a befektetői környezet javítása stb.) az ellenzéki tábor és a nyugati közvélemény egy része nem ismeri el sikernek, és valóban eléggé törekeny ez a gazdasági kibontakozás. De az Orbán-kormány hivatkozhat itt arra, hogy 2014-ben a magyar gazdaság növekedése jóval meghaladta az EU-átlag növekedését. Nagyon érdekes elolvasni a nemzetközi híró bolgár liberális politológus, Ivan Krastev interjóját, amelyben azt mondja, hogy Angela Merkel után ma Orbán Viktor Európa legbefolyásosabb politikusa. Orbán befolyása szerinte nem a gazdaság jó kezeléséből, hanem a politikai akarat érvényesítéséből következik. Krastev ezt nem feltétlen (sőt egyáltalán nem) elismerésnek szánja, ugyanakkor ezzel mégis csak arra utal, hogy Orbán nem kispályás politikus, és európai méretekben számolni kell vele.¹⁴

¹⁴ Krastev mindezt az Aspen Review című folyóirat illiberalizmussal foglalkozó tematikus számában mondja. Lásd Maciej Nowicki interjóját: Krastev, 2014/a.

A teljes elit hitelvesztésének érve

Végül tegyük említést egy negyedik álláspontról, amely főképpen a 2014 őszétől megjelenő utcai megmozdulásokban formálódott ki. Ennek az álláspontnak az a lényege, hogy nem pusztán az elmúlt négy év, hanem az elmúlt huszonöt év politikai elitjét kell lecserélni. Ebben a tekintetben azonban nincs egyetértés az utcai rendezvények egynémely szónoka és az őket hallgató „nép” között. Ezt azért állíthatjuk bizonyosan, mert a látottak szerint, amikor a szónokok az elmúlt huszonöt év felelőseiről beszélnek, a tömeg visszatérően az „Orbán, takarodj!”-gyal válaszol. A tömeghez hasonlóan nem tetszik a szónokok retorikája a régi ellenzék számos politikusának sem, akik természetes módon nem értenek egyet az Orbán-rendszer és az Orbán-rendszert megelőző kormányzati rendszerek egy kalap alá vételével.

Akár túloznak azonban az új mozgalmárok (és a jövőben mégis csak a „régii” ellenzék szövetségi rendszerébe integrálódnak), akár megmaradnak oldalaktól független szerepben (s így egy „új” ellenzék csírájává válnak), itt talán még kisebb együttműködési készséget látunk, mint a korábbi

példákban. Az új mozgalmi szféra karakteres vonása az, hogy *senkivel* nem ért egyet, még azokkal sem, akikkel pedig szövetségesek lehetnének az Orbán-kormány eltávolításában. Ez a „mindenki-ellenesség” az új mozgalom lényegi elemének tűnik, amire nagyon jól illik a korábban már idézett Ivan Krastevnek egy tanulmánya, amelyben arról beszél, hogy a mai közéletben a mozgás a politikától a *tiltakozás* felé tart.¹⁵

Krastev persze hozzáteszi, e mozgalmakon nem is célszerű számon kérni, hogyan rendeznék be a politika világát, illetve hogy milyen pártpolitikai szerepet vállalnának. Ők tiltakoznak, s ezzel inkább a *rendszer-problémákra* hívják fel a figyelmet. Olyanokra, mint például a demokratikus *választások* szerepe. Nem tudjuk, mi lesz a most kiformalódóban lévő hazai tiltakozási mozgalom jövője, s a fiatal mozgalmárok egyszer majd politikussá akarnak-e válni. Egyelőre csak annyit érzékelhetünk, hogy rendkívül élesen fogalmaznak, s rövid időn belül *meg akarják dönteni* a kormányt. Ehhez a célhoz igazodik szóhasználatuk is. Nagyon érdekes, hogy – ellentétben a pártokkal – az ő kifejezéseik között előkelő helyen szerepel a *forradalom* szó. A rendszerváltás idején – s az óta is, leszámítva

¹⁵ Lásd erről: Krastev, 2014/b. A témáról Krastev hosszabban is kifejti a véleményét: Krastev, 2014/c.

a „fülkeforradalmat” – mindenki tartózkodott e szó használatától, s lehet, hogy most a fiatal civil mozgalmárok adnak majd egyfajta választ az antalli „tetszetek volna forradalmat csinálni” felvetésre.

Bármi is lesz azonban a kifutása a civil tüntetéseknek és szervezeteknek, azt már most kijelenthetjük, hogy ezek pusztá léte is a megegyezés kultúrája és a nagykoalíció ellen irányul. Semmi jel nem utal arra, hogy itt sok szerepet szánának a régebbi, rendszerváltó és rendszerváltás utáni erőknek, azokat szinte együttesen alkalmatlannak tekintik.

Ám velük ellentétben úgy vélem, a régi eliteknek szerepük lesz a továbbiakban is. A következő fejezetből kiderül, miért merem ezt ilyen biztosan állítani. Ugyanakkor azzal is tisztában vagyok, hogy *ha* az Orbán-kormányt egy rendszerváltás-értékű forradalommal buktatják meg (s most ne feltétlen erőszakos forradalomra gondoljunk), akkor ezzel bukhatnak – mint a magyar történelem korábbi forradalmi változásai révén – a korábbi elitek is. Amennyiben azonban nem forradalmi átalakulás lesz, hanem megmarad (mint reméljük) a magyar politikai fejlődés békés jellege, akkor igenis érdemes azon meditálni, hogyan lehetne a kormányzás határfokát sokszorosára növelni.

A négy röviden bemutatott ellenérv külön-külön és együtt még inkább elég nyomósnak tűnik ahhoz, hogy kimondjuk: a jelenlegi helyzetet a közeljövőben *senki nem akarja* elmozdítani egy együttműködőbb irányba. Egyszerűbben szólva: A Fidesszel a jövőben egyetlen ellenzéki párt (s az „utca” sem) akar együttműködni. Ugyanakkor mégsem teljesen ez a helyzet. Mert különösen a „régí” ellenzék részéről azért hallunk olyan kitételeket, hogy egy győztes választás *után* szeretnék új alapokra helyezni a hazai politikát (például egy Orbán utáni jobboldallal). Ez akár egy kiskapunak is tekinthetnénk, csak hogy nekünk ennél *nagyobb* kapura van szükségünk, s már most el kell kezdenünk megalapozni egy *majdani* együttműködést, és meg kell kezdeni az eltávolodást a „mindenki harca mindenki ellen” mai helyzetétől. A politikai együttműködés (mint tartalom) és a nagykoalíciós kormányzás (mint technika) ugyanis *tervezendő* dolgok, maguktól nem pottyannak alá az égből.

Arra van szükségünk, hogy nagyon nyitottan kezdjünk el gondolkodni erről a két kérdésről. Ha tényleg változását

szeretnénk, ha tényleg a következő Magyarországról gondolkodunk, akkor először érveket kell felsorakoztatnunk a nagykoalíció mellett, utána pedig a politikai együttműködés mibenlétéről és hasznáról kell beszélnünk.

III. ÉRVEK A NAGYKOALÍCIÓS KORMÁNYZÁS MELLETT

A nagykoalíciós megoldást a mai Magyarországon még hosszú ideig könnyű a bizarr és lehetetlen kategóriába sorolni, hiszen (mint bemutattam) nyomós érvek szólnak ellene. Ám ami most irreálisnak tűnik, egyszer valósággá változhat. Két dolog kell hozzá. A növekvő kényszer, ami ebbe az irányba terelheti a feleket, és sok-sok ebben az opcióban hívő ember komoly kiállása. Én az utóbbi szellemében szólok az ügy érdekében.

A nagykoalíciós paradigma

Kezdjünk egy rövid nemzetközi kitekintéssel. Azt, hogy egy országban hogyan „bánnak” a nagykoalíciós kormányzással, döntően a *történelmi hagyomány* határozza meg. Ha egy országban hagyományosan *erős* két (vagy több) oldal vetélkedése, ám a helyzet soha nem fajul szélsőséges és forradalmi irányba, ott a nagykoalíciót, mint a pacifikálás egy lehetséges eszközét ritkán alkalmazzák. A nagykoalíciók ott

válnak életképes metódussá, ahol éppen a konfliktusok *eszkálálódása*, a normális mértéken való túllépése fenyeget. Három országot emelnék ki, amelyekben a történelem különböző periódusaiban jónak látták (nem azt mondom, hogy a semmiből, de komolyabb előzmények híján) ezt a megoldást életre kelteni. Ez a három ország Hollandia, Ausztria és Németország.

Hollandia annyiban tér el a másik kettőtől, hogy itt már 1945 előtt is bőven éltek ezzel a megoldással, s a nagykoalíciók folytonossága 1945 után sem szakadt meg: a 2. világháborút követő kormányoknak körülbelül a fele nagykoalíciós. Ausztriában és Németországban 1945 előtt radikálisan szemben állt egymással bal- és jobboldal (amíg a nemzeti szocializmus nem söpri el mindkettőt). E két ország az 1960-as évektől kezdődően, mintegy a demokrácia konszolidálására alkalmazza ezt az eljárást, ami nem azt jelenti, hogy ettől kezdve *mindig* koalíciós kormányok vannak. Ausztriában gyakrabban, Németországban ritkábban, de *újra és újra* létrejönnek nagykoalíciók, amelyek persze nem csodaszerek, s ezeknek is megvannak az árnyoldalai. Ha két nagy párt szinte mindig együtt kormányoz (mint Ausztriában), ott mérhetetlenül elhasználódhat az elit, és a helyükre olykor szélsőséges erők

törhetnek (mint Jörg Haider és az általa vezetett Szabadság Párt).

Mindazonáltal ezek az országok akár kivételnek is tekinthetők az európai palettán, ahol az országok többségében elképzelhetetlen volt, vagy csak egyszer-egyszer s rövid ideig volt nagykoalíciós kormányzás. Ilyen mondjuk Portugália, Franciaország vagy (a mi térségünkben) Csehország. És ilyen például Görögország is, ahol a válságig el sem lehetett volna képzelni bal- és jobboldal nagykoalícióját. Megint más kérdés, hogy 2015 elejétől a rövid életű görög nagykoalíció – épp az egyik koalíciós párt szakadása miatt is – a múlté.

Sem azt nem mondhatjuk tehát, hogy a nagykoalíció szükségzerű, sem azt, hogy elképzelhetetlen. Nem következik automatikusan a hagyományból, de nem lehet azt kizárni a hagyomány alapján sem. Véleményem szerint az dönt a nagykoalíció kérdésében, hogy mekkora a politikai vagy gazdasági válság mértéke, amelyet nem lehet hagyományos eszközökkel orvosolni, illetve hogy az adott országban van-e mellette kiálló *elegendő* politikai és társadalmi erő. Ha van, a nagykoalíció még akkor is megvalósítható, ha az „induló” feltételek ennek ellent is mondanak, beleértve a politikai és a társadalmi közhangulatot is.

A továbbiakban – ahogyan az ellenérvekkel is tettem – a nagykoalíció melletti érveket és szempontokat veszem számba.

1. Az, hogy ma (szinte) senki nem pártol egy ilyen megoldást, nem jelent semmit. Máshol és máskor is kialakultak váratlan politikai helyzetek, amelyek elvezettek a nagykoalícióhoz. 2. Az, hogy „két Magyarország” van, és ezek elég hermetikusan elkülönülnek egymástól, nem zárja ki, hogy a kormányzás szintjén az eltérő értékrendek képviselői együtt legyenek jelen. 3. A többségi kormányzással komoly eredmények érhetők el, de Magyarország elmúlt 25 éve azt bizonyítja, hogy a kormányzás egyik alkalmazott módja (így a többségi) sem hoz megfelelő együttműködést, ami pedig a feltétele Magyarország felemelkedésének. 4. A teljes elitcsere jól hangzó igény, és vannak is arra utaló jelek, hogy a régi elitek már nemigen tudnak megújulni. Ugyanakkor, ha egy ilyen elitcsere révén újra ugyanazok a frontvonalak maradnak, mint előtte, nevezhetjük a folyamatot generációváltásnak is, érdemi változás azonban nem történik.

1

•Az, hogy ma (szinte) senki nem pártol egy ilyen megoldást, nem jelent semmit. Máshol és máskor is kialakultak váratlan politikai helyzetek, amelyek elvezettek a nagykoalícióhoz.

2

•Az, hogy „két Magyarország” van, és ezek elég hermetikusan elkülönülnek egymástól, nem zárja ki, hogy a kormányzás szintjén az eltérő értékrendek képviselői együtt legyenek jelen.

3

•A többségi kormányzással komoly eredmények érhetőek el, de Magyarország elmúlt 25 éve azt bizonyítja, hogy a kormányzás egyik alkalmazott módja (így a többségi sem) hoz megfelelő együttműködést, ami pedig a feltétele Magyarország felemelkedésének.

4

•A teljes elitcsere jól hangzó igény, és vannak is arra utaló jelek, hogy a régi elitek már nemigen tudnak megújulni. Ugyanakkor, ha egy ilyen elitcsere révén újra ugyanazok a frontvonalak maradnak, mint előtte, érdemi változás nem történik.

Lássuk most ezeket az érveket is külön-külön!

A nagykoalíció mint illúzió és mint realitás

A fentebb ismertetett első ellenérv úgy szólt, hogy a két tábor elképzelései fényévnnyire vannak egymástól, s a bal-liberális oldal legjobb esetben is csak a jobboldal bukása után tudna elképzelni bármilyen közeledést (ha a Fidesz mai vezetői eltűnnek vagy felelősségre vonták őket). Nem belemenne most abba az elméleti kérdésbe, hogy a három demokratikus választáson győztes Fidesz mégiscsak egy masszív választói réteget képvisel (s egy ilyen párt feltehetően akkor is nagy választói közönséget mozgatna meg, ha veszítene), inkább foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a mai, végletesen polarizált légkörben mi *készítheti* a feleket az egymáshoz való közeledésre. A mai helyzet egyértelműen a konfliktusok kiéleződését mutatja, ám még ebben a helyzetben is lehetséges másfajta kimenetel.

Ahhoz, hogy érthetővé váljék, mire gondolok, hadd hozzak történeti példát. Magyarországon történelmünk legsikeresebb korszakát, az 1875 utáni két-három évtizedet lényegében egy *nagykoalíció* létrehozása előzte meg: 1875-ben egyesült egymással a vezető kormány- és a vezető ellenzéki

párt.¹⁶ A létrejövő konstrukció nem klasszikus nagykoalíció, hanem *fúzió* volt, de nem is ez az érdekes. Az már annál inkább méltó a figyelmünkre, hogy egy ilyen megoldást három-négy évvel korábban sem az érintettek, sem a szélesebb közvélemény *nem tudott volna* elképzelni. Aztán mégis csak megvalósult. Nem azt mondom, hogy ez az új felállás minden problémát megoldott (1875 után a fuzionált párttal szemben újra csak fellépett egy nagyon is erős ellenzék, s a 19. század végére a kormány-ellenzék viszony minden korábbinál jobban elmérgesedett); azt azonban mondom, hogy ez a változás kezelhetővé, menedzselhetővé tette az addigi konfliktusokat, és perspektívát nyitott Magyarország „aranykora” előtt. Mindenekelőtt azzal, hogy egy fenyegető gazdasági csődtől megmentette az országot, és rendezte az államháztartást. Ennek taglalásába most nem megyek bele; megtette ezt kollégám, Schlett István,¹⁷ és a témát feldolgoztam magam is.¹⁸

Azt, aki az 1875-ös fúziót 1872-ben megjövendőli, bizonyára örültnek minősítik. Aki az ellenzék oldaláról mégis el tudta képzelni a kormánypárthoz való közeledést (ne feledjük, hogy

¹⁶ Az oda vezető út aprólékos leírása megtalálható egy kortárs könyvében. Lásd: Oláh, 1908.

¹⁷ Schlett, 2007.

¹⁸ Csizmadia, 2014/e: 56-80.

ez a kormánypárt akkor *Deák Ferencről* volt elnevezve), elfeladónak, sőt árulónak kiáltották ki. Hatalmas hírlapi anyag áll az utókor rendelkezésére, hogy rekonstruálhassuk, milyen ellenérvekkel s ellenérzésekkel reagált az akkori baloldali ellenzék számos tagja arra a felvetésre, hogy a baloldalnak netán egyesülnie kellene a jobboldali kormánypárttal (az utókor talán ezt sem tudja: Deák Ferenc Pártja képviselte akkor a jobboldalt!). Aztán az egyesülés mégis bekövetkezett, mert a gazdaság rendbetétele volt annyira erős kihívás, hogy az felülírta kormány és ellenzék eltérő közjogi alapállását a Monarchiához való viszonyt illetően. Magyarország ugyanis az akkori nemzetközi gazdasági válság hatására is (már akkor a nemzetközi gazdasági válság!) csődhelyzetbe került, nemzetközi hitelezői pedig (már akkor a nemzetközi hitelezők!) aggasztóan bizalmatlanok voltak az 1872 után regnáló kormányok válságmenedzselő képességeit illetően. Az 1875-ös fúzió erre a gazdasági válságra és nemzetközi bizalmatlanságra adott felelet volt. Ma úgy mondhatnánk: *sükségszerűség*, ami felülírta az ideológiai ellentéteket.

Nyilván minden analógia sántít, azonban érdemes összehasonlítást tenni a régi történet és a mostani helyzet között. A világválság akkor is, most is nagyon nehéz helyzetbe

taszította Magyarországot, s ahogyan a válság (félre)kezelésébe belebukott a néhai Deák Párt, úgy bukott Gyurcsány Ferenc és Bajnai Gordon is. 1875-ben fűziós kormány jön, ami megfelel a kétharmadossá növekedő Fidesz-kormánynak. A 2014-ben újra kétharmadot szerző Fidesz pedig mintha megerősítené, hogy a választók elégedettek ezzel a válságkezeléssel.

Csakhogy az eredeti történetnek van egy másik eleme is, s ez a *nemzetközi bizalom*. A Fidesz által is elődként vállalt, integratív figuraként kezelt Széll Kálmán 1875 után pénzügyminiszterként helyreállítja az államháztartást, és fokozatosan megteremti a nemzetközi bizalmat. Elvben második ciklusa elejére a Fidesz-kormány is javított gazdasági mutatóin, azonban a *politikai* értelemben vett bizalmat eddig nem sikerült helyreállítania, mi több, politikai intézkedéseit egyre nagyobb nemzetközi kritika övezi. Ilyen körülmények között hiába a stabil kétharmad, a kormány konszolidált politikát folytatni nemigen tud. S éppen ez az aszimmetria indokolja, hogy a *nagykoalíciós kormányzás* opcióját felvessük. Amennyiben ugyanis a kormány bármilyen okból (legyen az gazdasági, politikai, ideológiai, katonai stb.) nem tud egy, a *mai kor* igényeinek megfelelő bizalmi légkört kiépíteni maga körül, akkor az a kormány tartósan nem tud hatékonyan kormányozni

sem. Hatékony kormányzáson elsősorban nem is azt értem, hogy milyen a kormányzat intézkedéseinek azonnali fogadtatása, hanem hogy lehet-e építeni rájuk egy következő (netán más által nyert) választási ciklusban. Az Orbán-kormány intézkedéseinek nagy részét feltehetőleg egy újabb kormány megsemmisítené, vagy – mivel azok többsége kétharmados – meglehetősen ambivalens módon tudna csak együtt élni velük. Ez pedig így a kormányzás hatékonyságát nagyban rontja.

Egy ilyen helyzetben szinte kényszer is elkezdni gondolkodni azon, hogy távlatilag hogyan lehetne valamit menteni a mai kormányzat működéséből, és mindezt összhangba hozni az ellenzék igényeivel. Az ellene szóló érveket láttuk. A mellette szóló fő érv azonban az, hogy a mostani helyzet nem örök, nem statikus, hanem megváltoztatható. Természetesen csak akkor, ha *sokan* hisznek benne, és kiállnak mellette. Sok embernek (politikusoknak, elemzőknek, közéleti embereknek) kell hinniük, hogy a mérvadó erők szövetsége együttesen jobban tudná menedzselni az országot, mint bármekkora többségű – de csak az egyik tömböt magában foglaló – kormány.

Ahogy 1872 és 1875 között, úgy a mai Magyarországon is *van értelme* tehát a nagykoalíció melletti

érvelésnek. Nagyon úgy néz ki, hogy a bizalmat az egymást váltó s egymással végletesen szembeeszlő kiskoalíciók nem tudják helyreállítani. *Ha* győz az ellenzék, az ország jobboldali közvéleménye bajosan barátokzik majd meg egy olyan kormánnyal, amely mindent le akar építeni a mai kormány intézkedései közül. *Ha* pedig 2018-ban is marad a mai kormány, a nemzetközi közvélemény még inkább kritikus lesz, és ennek eredményeképpen csak nőhet az ország elszigeteltsége.

Ugyanakkor tévedés a mai helyzetet „megmerevíteni”, és kivetíteni a végeláthatatlan jövőbe. Éppen ellenkezőleg: üdvös volna, ha mindkét oldalon lennének olyan politikusok és holdudvar-emberek, akik – éppen a gazdasági kihívások nagysága miatt és a komplex reform megvalósítása érdekében – kilépnek a polarizáció megszokott kereteiből. Nem mondom, hogy a folyamat gyors eredményre vezet majd. De azt igen, hogy meg kell próbálni. Azért is, mert a magyar történelem ad nekünk erre mintát. Nem kell tehát megijedni, hogy a mai pillanatban a legtöbben (s tán e sorok olvasói közül is sokan) örültségnek tartják mindezt.

Ha ugyanis nem latolgatjuk a nagykoalíció lehetőségét, ha úgy gondoljuk, a mai kétharmadot majd leváltja egy „normális” többség, s az majd „helyreállítja” a magyar

demokráciát, akkor, azt hiszem, nem értjük a helyzet lényegét. A helyzet lényege ugyanis az, hogy tartósan *terméketlenné* teszi a felek közötti konfliktusokat, és nem járul hozzá az ország előtti feladatok megoldásához. Ha nagyon akarnám idézni Bibót, azt mondanám: *hisztérikus* állapotban tartja az országot.¹⁹ A Fidesz azt a gyógymódot ajánlotta a hisztéria ellen, hogy létrehozza a maga domináns pártját, és több ciklusú kormányzásra rendezkedik be. Látható módon ez sem hozott megnyugvást, sőt. Ennek a kezelésére azonban több kell, semmint az „önkényuralom” megdöntése.

Mindent egybevéve: ellenszélben is elindítható egy mozgalom, amely arra irányul, hogy belátható időn belül nagykoalíciós kormánya legyen Magyarországnak.

¹⁹ Bibó *Az európai egyensúlyról és békéről* című tanulmányában ír legrészletesebben a hisztériák mibenlétéről. Bibó, 1986. I. 365-382.

A szembenálló értékek harmonizálása és egy új típusú konfliktus-kezelés

Ez azonban felveti azt a kérdést – s a második ellenérv is erre vonatkozott –, hogy lehetséges-e egymástól ennyire eltérő értékrendeket összeegyeztetni. Az érintett politikusok és elemzők szerint nem lehet és nem is *szabad*.

Ha már hivatkoztam a magyar történelem példájára, akkor most is ezt teszem, de mindjárt jelzem: az *értékek* dimenziójában a néhai példa kevésbé irányadó. 1872 és 1875 között azért is sikerülhetett integrálni a kormánypárti és az ellenzéki erőket, mert ideológiailag volt közöttük egy találkozási pont, s ez a *liberalizmus*.²⁰ Ha közjogi kérdésben radikálisan divergáltak is az álláspontok, ideológiailag nem volt látványos különbség közöttük, s ez megkönnyítette a háttérben zajló egyeztető tárgyalásokat.

Ilyen konvergáló ideológiai alap ma egyáltalán nincs. Bár a kormánypártnak van liberális szárnya, ezt elnyeli a

²⁰ Erről részletesen is írok korábban már említett tanulmányomban, amely az 1873-75 és az 1989-90 utáni pártstruktúra-váltás összehasonlításáról szól. Lásd: Csizmadia, 2014/e: 69-77.

néppárti jelleg: a Fidesz önmagán belül integrál különböző ideológiai-szellemi áramlatokat, s a tőle független liberalizmust hajlamos azonosítani a *neoliberalizmussal*, amit viszont keményen elutasít. Ráadásul (mint szintén láttuk az ellenérvek között) az ellenzéki oldal önmagát *progresszívnek*, a kormányoldalt *retrográdnak* tekinti. Hogyan lehetséges tehát itt valaha is értékrendbeli közeledés?

Egy alapvető tévedés elosztatásával kell kezdenünk: a nagykoalíció *nem* feltételez értékrendbeli azonosságot. Értékrendszerű azonosság vagy hasonlóság kiskoalíciók esetében forog fenn, olyan pártok között, amelyek természetes szövetségesnek tekintik egymást. E kiskoalíciók szereplőinek köre Európában országról országra változik. Van, ahol például a kereszténydemokrata pártoknak természetes szövetségesei a liberálisok, másutt azonban a liberálisok inkább a szocialistákkal, szociáldemokratákkal állnak szövetségben. Magyarországon a rendszerváltás óta eltelt 25 év bebetonozta a szövetségi rendszereket: szocialisták *csak* liberálisokkal, konzervatívok *csak* kereszténydemokratákkal szövetkeznek. Átjárás még a kiskoalíciók szintjén sem létezik, amit akár a fentebb említett *egyciklusú* kormányok újabb „hallgatólagos” megegyezésének is tekinthetünk.

A megszokott partnerekkel folytatott egyciklusú kormányokat azonban – mint láttuk – elsöpörte a 2006-os választás, hogy aztán a második bal-liberális ciklus 2006 és 2010 között megszüljön az igényt egy nagy integrált jobboldalra, majd – a baloldal kudarca után – ennek kormányzására, 2010 után. A nagy integrált jobboldali kormányzás ugyanakkor fokozatosan előhívta az igényt egy ugyancsak integrált ellenzékre, s 2012 és 2014 között az ellenzék mindent meg is tett az integrálódásra, vagy minimum a szorosabb szövetség megteremtésére. Ám ez a kísérlet nem lett sikeres. 2014 őszétől az „utca” siet az ellenzék segítségére, és az „utcából” esetleg létrejövő új pártok jelenthetik az ellenzék majdani segédcsapatait. Állításom azonban az, hogy ha létre is jön a „régien ellenzék - utca” kiskoalíció, igazi megoldást ez a formáció sem jelent Magyarországon problémáira, mert fordított szereposztásban, de tovább élte a mai megosztottságot. Ehelyett annak felismerésére van szükség, hogy *éppen azért* kell nagykoalíció, mert mind a politikai elit, mind a társadalom szintjén nagyfokú megosztottság van, ami káros a gazdaság reorganizációjára és egy nyugatiasabb társadalmi klíma megteremtésére szempontjából. Nem azért kell tehát nagykoalíció, mert abban az illúzióban ringatnánk magunkat,

hogy a „két Magyarország” megszüntethető; ellenkezőleg: a „két Magyarországot”, az egymástól eltérő értékrendű politika világát ezzel a módszerrel sikerülhetne megfelelően intézményesíteni, ami pedig lehetővé tenné mindkét fél számára, hogy a másikkal rendezetten élhessen együtt.

Ezen a ponton a már említett holland példát tarthatjuk irányadónak. A 20. század első felétől Hollandiában azért találták ki a nagykoalíciós kormányzást, mert már-már kezelhetetlenné váltak és robbanással fenyegettek a különböző táborok közötti szakadások. A hollandoknál ráadásul nem is kettő, hanem négy különféle értékrend nézett farkasszemet egymással, amit már nem lehetett kezelni a hagyományos többségi kormányzás segítségével. Itt tehát meg kellett tervezni, ki kellett találni az együttműködés új intézményes rendjét, amelynek segítségével a politikai szereplők megtanulhatták, hogy nem csak természetes szövetségesekkel, hanem ellenfelekkel is lehet együtt kormányozni. Éppen ezért Hollandiában szinte mindenfajta koalíciós kombinációt kipróbáltak, s ha ezek között voltak is nagyon rövid életűek, a közönség azt is megszokhatta, hogy a négy éves ciklusidő sem szent, s az előrehozott választás természetes része a demokratikus politikai kultúrának.

Erre persze az olvasó mondhatja, hogy mi *nem vagyunk hollandok*. Vagy hogy a Fidesz *nem* demokratikus párt, nem úgy, mint azok a holland pártok, amelyek évtizedeken keresztül nagykoalícióban kormányozták Hollandiát. (A Fidesz meg a „posztkommunistákat” nem tekinti demokratikusnak – mint láttuk). Ennél rosszabb ellenérv azonban el sem képzelhető, és épp ebben sűrűsödnek mindazok az anomáliák, amelyek miatt nem sikerül hatékonyabb kormányzási modelleket találnunk. Az ugyanis, hogy egy párt „nem demokratikus”, túlságosan könnyű ellenérv, és a legnagyobb probléma vele az, hogy *leszoktatja* a feleket a racionális gondolkodásról. Nekem úgy tűnik, a mai ellenzék túl könnyen szerelmesedett bele saját értékítéletébe, s talán *ezért* sem fordít komolyabb energiát a helyzet elemzésére, s talán *ezért* sincs megfelelő jövőképe. Hozzátehetjük: a magyar történelem 1945 előtti szakaszában (a kiegyezés utáni említett évtizedeket is beleértve) nagyon erős (szinte egyedüli) a kormánypártok és az ellenzék hermetikus elzárkózásának hagyománya. Volt idő, amikor nem a „demokratikusság” volt a törésvonal; de ha nem is ez volt, mindig volt egy nagyon megosztó törésvonal, amely miatt lehetetlen volt megalapozni egy rendezettebb, a szokásos törésvonalakon átnyúló együttműködést.

A helyzetnek persze különleges érdekessége, hogy mivel túlságosan is erre a megosztottságra szocializálódott és kondicionálódott az egész elit és a közvélemény, akkor sem történt érdemi változás, amikor pedig – ritka kivételként – *másfajta* kormányzási képletek jöttek létre. Az 1905-ös alkotmányos patthelyzet feloldására létrejövő darabont-kormányral az volt a baj, hogy *nem* parlamentáris, az 1906-ban létrejövő kormány ugyan parlamentáris volt, de széttagoaltsága folytán nem volt működőképes. Azaz: ha a múltba fordulunk, *nem találunk* olyan mintát, amelyet ma a politikai osztály előhívhatna, s amely megmutathatná, hogy akár a legélesebb ideológiai ellentétek ellenére is lehet nagykoalícióban kormányozni.

A nagykoalíció – még egyszer mondom – *nem a társadalmi konfliktusok eltagadását* jelenti. Sokkal inkább azok tudomásul vételét és tudatosítását. Ám a tudomásul vétel nem jelenti azt, hogy a nagypolitikában *ugyanolyan* ellentétek szükségesek, mint a társadalomban. Mivel azonban a nyugati társadalmak alulról felfelé épültek fel, értelemszerűen a konfliktusok is alul jelentek meg, s ehhez képest a nagypolitika inkább tompító szerepet játszott. A 20. századi holland, az 1945 utáni német és osztrák nagykoalíciók mind ilyen *tompító*

szerepet töltöttek be. Ahhoz kellett, hogy a konfliktusok ne eszkalálódjanak. Mindamellet persze az egymáshoz való alkalmazkodásra is megtanították azokat a pártokat, amelyek addig egymás riválisai voltak.

Ilyen „alkalmazkodó hagyomány” nálunk nincs, és – úgy látom – nem is értjük, hogy minden mai probléma ennek a történelmi hagyománynak a továbbéléséből adódik.

Új fejezetet jómagam attól várok, amitől anno (s még ma is) Ausztriában és Németországban: a rivális felek pártpolitikai együttműködésétől. Ha ennek most semmilyen feltétele nincs meg (ott se volt!), akkor mindent meg kell tenni, hogy ezek a feltételek megteremtődjenek.

Azért kell tehát nagykoalíció, hogy a rivális felek *legalább két cikluson keresztül* ne fordítsák egymással szembe ideológiai apparátusukat, s tanulják meg, hogy a másik oldalon is méltányolható, tiszteletre méltó értékek és világképek vannak. A kormány-ellenzék verseny 25 éve azt mutatja, ebben nemhogy előbbre nem léptünk, de inkább visszább. Ma különösen dogmatikus, elfogult és empátiától teljesen mentes a táborok egymásról való percepciója (amit a társadalom kettéosztottsága tökéletesen visszaigazol), emiatt pedig esély sincs egy együttműködőbb politikai kultúra meghonosítására.

De ez mégsem egy „végzetszerű” állapot, s bármikor mássá formálható. Ha azt mérvadó erők akarják.

Az egymást váltogató kiskoalíciós kormányokon túl

Ahogy láthattuk korábban: a jobboldal úgy véli, önmagában is képes kézben tartani az ország irányítását; a „régik” ellenzék pedig évek óta abban bízik, hogy majd akkor lesz új kezdet, ha a Fideszt kisöprüzi a hatalomból. A Fidesznek a hazai közvélemény egy nem csekély része a szövetségese; az ellenzéknek és a mostanában megszerveződő „utcának” a nemzetközi környezet.

Egy Fidesz-Ellenzék váltógazdálkodás – s azon belül az, ha legközelebb az utóbbi felé leng ki az inga – nem fog létrehozni tartós emelkedést.

A Fidesz – sokak számára nyilván váratlan és elfogadhatatlan – szupertöbbségi kormányzása azonban megint csak nem előzmények nélküli, annak nagyon is komoly történelmi okai vannak. A Fidesz azért olyan sikeres és támogatott még most is (noha sok szavazó elpártolt tőle az elmúlt hónapokban), mert a nagy kormánypartok hagyománya

a magyar történelem leggyakoribb jelensége.²¹ 1867 után minden történelmi periódusunk ilyen kormányokkal van tele. A korábban említett 1875-ös fúzió után is egy ilyen szupertöbbségű kormány alakult. Ritkán beszélünk róla, pedig alapvető: a magyar történelem aranykorának legalábbis a beindulása annak köszönhető, hogy a fúziót követő első választáson *az új kormánypárt a parlamenti mandátumok közel 83 %-át (!) szerzi meg*, s ez a nagyságrend a kétharmados kormányokat bőven kitermelő magyar politikatörténetben is kirívónak tekinthető. Az már egy másik kérdés, hogy három évvel később, 1878-ban ez az arány már csak 59%, s utána ez az arány marad a következő két választáson is. Az ellenzéknek pedig 30 éven keresztül legfeljebb úgy van esélye kormányra kerülni, ha testületileg vagy az egyének szintjén integrálódik a kormánypártba.

Ez tehát egy nagyon komoly tradíció, amely kevésbé illeszkedik a legfejlettebb nyugat-európai országok hagyományaihoz, de nem tér el nagyon *számos más ország* hagyományaitól. Ha majd egyszer feltámad bennünk az igény a

²¹ A szakirodalomban domináns- vagy predomináns pártoknak nevezik az ilyeneket. Nagyon sok országban voltak és vannak jelen, úgyhogy ez korántsem magyar jelenség.

magyar politikatörténetet *összehasonlító* szemüvegen keresztül nézni, akkor látni fogjuk, hogy éppen a nagy kormánypartok hagyománya az ilyen fejlődésű országokban (a legjobb példa Japán, de másokat is mondhatunk) amolyan *nagykoalíció-helyettesítő* tényező. A nagy kormánypartok létét sok korabeli elemző úgy ideologizálja, hogy ezekre *azért* van szükség, *mert* velük szemben egy nagyon harcias *és széttagolt* ellenzék áll, amely jóval túlmegy a kormány-ellenzék törésvonalon, és folyton a rendszer-ellenzékiség alternatíváját hordozza. A magyar politikatörténet elmúlt 150 évének – szeretjük vagy sem, ismerjük vagy sem, érdekel bennünket vagy sem – ez a tradíciója, és bizony *ez támadt fel* mostanában.

Ebből azonban nem az a tanulság adódik, amire nagyon sokan jutottak, hogy ti. Magyarországon ma önkényuralom, *horribile dictu*: neofasizmus van. Ezek a címkék a magyar történelmi múlt rendkívül felületes ismeretéről vagy szándékos félremagyarázásáról tanúskodnak. Az ilyen kitételek azért nem használhatóak, mert a másik fél dogmatikus leírásával ellehetetlenítik egy jövőbeli közeledés megalapozását és – ez még fontosabb – egy egyébként mindenki által károsnak tartott történelmi trend megtörését.

Sokkal helyesebb volna e helyett *elkezdeni* annak értelmezését, hogy miért tért vissza Magyarországon (ezúttal a nagy parlamenti többséggel rendelkező Fidesz képében) ez a nagypárti történelmi tradíció. A válaszom az, hogy azért, mert a magyar társadalom a történelem egyetlen korábbi pontján sem tudott olyan értelemben sokszínűvé válni, hogy abból egy *plurális pártpolitikai verseny és kormányzati váltógazdaság* fejlődhetett volna ki. Ezt a plurális politikai hagyományt Nyugat-Európában kemény társadalmi tényezők, a társadalom alulról jövő tagoltsága formálta ki. De mi van, ha a társadalom „tagoltságilag” nem segít a politikának? Ez esetben *mímelt* viszonyok jönnek létre,²² amikor is a politikai szféra azért nem válhat elégséges módon plurálissá, mert *nincs* kellő társadalmi fundamentuma. Ebben a konstellációban viszont nagyon is logikus, hogy mindig jön egy nagy párt, amely magához ragadja a kezdeményezést, és az *egész* társadalom számára kínálja fel az állami gondoskodást, vagy mai kifejezéssel: a modernizációt.

Egyetlen történelmi korszakot sem tudunk mondani, amikor tartósan egyenrangú irányzatok álltak volna a küzdőtéren, s a köztük lévő küzdelem egyenlő erők küzdelme

²² Ij. Leopold Lajos kifejezését veszem át, aki *Színlelt kapitalizmus* címmel írt könyvet a 20. század elején.

lett volna. Az országot vezető, a gazdaságot jól/rosszul menedzselő nagy pártok hagyományában sem szükség, sem mód nem volt megtanulni a politikai együttműködést. Az csak hátráltatta, megzavarta volna az ország-menedzselő munkát. De az ellenzék sem akart s tudott eltérni történelmileg öröklődő rendszerkritikai stratégiájától.

Viszont a domináns-párti kormányzást illető – politikatudományi alapú – megértésem ellenére sem gondolom, hogy ez a modell *örök*, s ne lehetne rajta változtatni. Egyfajta plurális modellt – láttuk – 1990 és 2006 között kipróbáltunk, de a négy évenkénti váltógazdálkodás 2006-ra kifulladt, s ezzel párhuzamosan a kormányzati szisztéma megkezdte „visszatérését” a történelmi sztenderdekhez. Ahogy bemutattam: megjelent egy választói igény a stabilitásra és a „ciklus-koncentrációra”. Ugyanakkor – ahogy a történelmi múltban is mindig létezett az „elsöprő kisebbség” jelensége – 2014 végének eseményei is megmutatják: a Fidesz-kormányzással szemben növekvőben a társadalom bizonyos szegmenseinek ellenállása. Ez a másik nagy magyar

hagyomány: a nagy *politikai* többségű kormányokkal szembeni erős *társadalmi* ellenállás.²³

Egy ilyen helyzetben sem azt nem látom jó megoldásnak, ha a Fidesz *egymagában* tovább kormányoz, sem azt, ha a mai ellenzék *egymagában* veszi át a kormányrudat. A pluralizmusnak a kormányzás szintjén való – mondhatni: garanciális – intézményesítését tartom szükségesnek. Azaz: a nagykoalíciót. Amennyiben ugyanis a pluralizmust továbbra is a kormány-ellenzék dichotómiában képzeljük el, akkor megint kialakulhat a négyéves, eredményeket igazán nem hozó, a politikai kettéosztottságot továbbra sem megfelelően kezelő, annak a mesterséges felszámolására törekvő, voltaképp tehát a kibontakozást nem segítő váltógazdálkodás. Bármennyire paradoxonnak tűnik is: *egy meghatározott ideig tartó, váltógazdálkodás nélküli pluralizmustól sokkal többet várhatunk*. Leginkább azt, hogy egymással addig súlyos ellentétben lévő irányzatok megtanulják újraértékelni egymás jelenét és múltját, elfogadni a másik értékrendszerét.

Rendkívül fontos ugyanis, hogy – akár egy ilyen új kormányzati opció keretében – elkezdődjön Magyarországon a

²³ Ennek a hagyománynak a jelenlétéről az ismereteim szerint legérzékenyebb leírást egy szépíró, Babits Mihály adta. Babits, 1939/1999.

politikai múlt örökségének érdemi átvilágítása. Az elmúlt 25 tanulsága, hogy erről a múltról, különösen annak pártpolitikai dimenziójáról lényegében *semmit nem tudunk*. A magyar politikai osztály és a tágabb közvélemény eddig úgy tartotta, hogy felépíthető az új demokratikus rendszer e múlt értő megismerése nélkül, 1989 után egy merőben új fejezetet nyitva. Most pedig a nagyérdemű (a politikusokat is ide értve) azon csodálkozik, hogy sem a Kádár-, sem a Horthy-rendszeren nem tudunk túllépni, s azon sopánkodik, hogy újra feltámad a múlt. Ilyen, a történelem iránt teljesen érzéketlen közegben még szép, hogy feltámad a múlt, és ilyen „rendezetlen” formában támad fel.

Nem csoda az sem, hogy ismét feltámadt az „újra utat tévesztettünk” vagy „újra zsákutcába jutott a magyar történelem” zsolozsma.²⁴ Inkább a történelemről és a jelenről való gondolkodás és a belőlük levonható következtetések jutottak zsákutcába. A magyar történelem semmivel nem rosszabb, mint bármelyik másik ország történelme. Rosszabbnak azok akarják láttatni, akik önkényuralmat, fasizmust – és ez által végső soron: kirekesztést – kiáltanak ott,

²⁴ Mindkét megfogalmazás a Bibó István műveiből ismert fogalmak alkalmazása a mai korra.

ahol a kirekesztésnek semmi helye, s ahol épp a megismerés és megértés lenne a cél, s mindezek eredményeképpen pedig egy történelmi mércével mérve is újszerű együttműködés.

Érteni vélem azt, hogy ennek is történelmi gyökerei vannak. Ez a fajta kirekesztés („szélsőségesek”, „nacionalisták”, „kommunisták”, „fasiszták” stb. vagyok) nem új keletű. Meglehet, részben épp az ilyen „kirekesztések” ellenszereként jöttek létre Magyarországon a monumentális kormánypártok: a Szabadelvű Párt, a Keresztény Nemzeti Egység Pártja, a kádárizmus állampártja, manapság pedig a Fidesz. Ebből megint csak nem az következik, hogy a Fidesz „kádárista” vagy „horthysta” (netán mindkettő egyszerre), hanem az, hogy bizonyos társadalmi és mentális struktúrák folyamatosan továbbélnek, és újragenerálják ugyanazt a típusú politikai elrendeződést és gondolkodást – kormánypártostul és ellenzékestül.

S pontosan ezért nem gondolom, hogy ha az ellenzék leváltaná a kormánypártot, akkor helyreállna a demokrácia, és beköszöntene a „mennyei béke”. A magyar történelem arra tanít, hogy azokban az esetekben, amikor a nagy kormánypártot a rendkívül tagolt ellenzéknek sikerült megbuktatnia, rövid idő elteltével mindig jött egy *visszarendeződés*. Erre persze

mondhatjuk, hogy ma már nem a *régi* történelmét éli az ország, s igazunk is van: az Európai Unió keretei között a minták univerzálisak, s nem kell *isméltődnie* a nemzeti történelemnek. De valamiért mégis csak ismétlődik. S nem csak nálunk. Márpedig az lenne jó, ha nem ismétlődne, és nálunk is meghonosodhatna egy olyan kormányzási modell, ami ez eddig szinte ismeretlen, más EU-tagországokban azonban sokszorosan és sikeresen kipróbálódott.

Az az ötlet tehát, hogy az ellenzéki térfélen egy nagy párt kell, a történelem egy lehetséges olvasata. Az azonban – véleményem szerint – nem jó olvasat, hogy *azért* kell a nagy ellenzéki párt, *mert* önkényuralom van. Nem. Azért kell, mert a szétaprózott ellenzék önmagával is meglehetősen ellenséges viszonyban áll, nem is beszélve a kormánypártról. Le kell egyszerűsíteni az ellenzéki képletet, hogy aztán ez az ellenzék *alkalmassá* váljon a kormánypárttal való érdemi versenyre, illetve a versenynek egy sajátos formájára: a nagykoalícióra. A kormánypártnak pedig – hiába nyert háromszor nagy többséggel – be kell látnia, hogy az ellenzéket nem igazán figyelembe vevő politikája csak gyúanyag, és előhívhatja nemzetközi elszigetelődést, valamint a társadalmi ellenállást.

Mindkét félnek önkorlátoznia kell magát, de itt korántsem egyfajta „hagyományos” önkorlátozásról van szó. Sokkal inkább a saját célok és ideológiai platformok teljes mértékű megvalósításának korlátozásáról. Nem csak azt kell tehát megtervezni, hogyan *győzzünk*, hanem azt is, hogy hogyan *függeszük fel* egy időre a győztes-vesztes verseny megcsontosodott dichotómiáját.

IV. A KÖVETKEZŐ MAGYARORSZÁG: AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A HIÁNYZÓ INTÉZMÉNYEK

S ezzel már a következő Magyarországról való gondolkodás kellős közepében vagyunk. Természetesen nagyon távol állok attól, hogy annak részleteiről elmélkedjem. Ám azokról a fő kérdésekről, amelyek köré ennek az új Magyarországnak épülnie kellene, feltétlen beszélnem kell.

Vegyük elő újra az együttműködés gondolatát, amelyről már sok mindent elmondtam korábban. Az a gondolat, hogy egy liberális demokráciában az eliteknek együtt kell működniük egymással, elvben széles körökben osztott nézet, azt azonban, hogy ez az együttműködés valójában *mit* jelent, *milyen körre* terjed ki, és főként azt, hogy ez *hogyan hozható létre*, ritkán vizsgáljuk. Alaposabb vizsgálatok híján a közvéleményben az együttműködésről egy meglehetősen romantikus vagy inkább illuzórikus kép él: az eliteknek (függetlenül mindentől) mindig együtt kell működniük egymással, s aki nem működik együtt, aki „veszekszik” (mert hát a legtöbbször ez az együttműködés alternatívája) az „rossz” elit, vagy „rossz” kormány.

A politikai együttműködés fogalma

Egy ilyen helyzetben az első feladat megpróbálkozni egy kicsit szofisztikáltabb, strukturáltabb megközelítéssel. Az első, amit máris megállapíthatunk: együttműködni *nem* azért kell, mert „veszekedni” nem jó. A politikának immanens része a veszekedés, vagy szebben: a verseny; innen is a „versenyelvű demokrácia” elnevezés. Miért is kellene tehát – hogy a mai magyar aktualításra utaljak – együttműködnie egy nagy többséggel kormányzó erőnek egy csekély számarányú kisebbséggel? Adja magát a válasz: azért, mert *önkorlátozó*, azért, mert a kisebbséggel való rendezett együttműködés a *liberális* demokrácia alapkövetelménye. Mindkét elemre gyakorta hivatkozik is a mostani ellenzék. Egyrészt arra, hogy 1994 és 1998 között, az akkori MSZP-SZDSZ kormány – jóval nagyobb, mint kétharmados felhatalmazással a háta mögött – önkorlátozó volt; másrészt arra, hogy a mostani nagy többség éppen itt, a kisebbséggel szemben követi el a legnagyobb vétségeket (az egyeztetések teljes hiánya stb.)

A második – ebből is következően –, hogy együttműködni nem feltétlen csak azért kell, mert a liberális demokrácia ezt megköveteli, hanem azért is, mert az

együttműködés révén az ebben rejlő politikai erőt a liberális fejlődés *megteremtésére* lehet fordítani. Azaz: van itt egy fontos szempont, amelyre tekintettel kell lennünk, s ez megint csak a fejlődést megalapozó hagyomány. A nyugat-európai hagyományban a politikai és társadalmi együttműködés már régóta a liberális fejlődés szolgálatában áll, míg az 1989-90-es rendszerváltás idején demokratizálódó Magyarország számára a politikai együttműködés kihívása történelmileg szinte először jelentkezett, de a liberális demokrácia megteremtése egészen biztosan először. Az átmenetek idején világméretben jelentkező ideológia azonban ennek az együttműködésnek a meglétét adottnak, vagy legalábbis a létezőnél erősebbnek vette, s ezért a résztvevők úgy gondolták: az, hogy az ellenzék együtt építette le a diktatúrát, és együtt építette ki a demokrácia alapintézményeit, kellő garanciát nyújt ennek az együttműködésnek fennmaradására és konstruktív továbbfejlesztésére is.²⁵

Amit akkor még csak sejtettünk – hogy ti. ez a konszenzus már akkor sem volt olyan erős –, számos mai

²⁵ Ezt a „konszenzus-elvet” már a 90-es évek közepén is erős kritikák érték jobbról, például Pokol Béla részéről. Az akkor még kiscgazda-főtanácsadó számos írásban fejtett ki az akkor uralkodó megközelítéstől eltérő nézeteket. Lásd: Pokol, 1996.

politikatudományi vizsgálat igazolja. Később pedig csak romlott a helyzet, s nem azért, mert az együttműködés szükségessége ne lett volna verbálisan népszerű cél, hanem azért, mert annak tényleges tartalmára, követelményére vonatkozóan nem készültek komoly *tervek*. Ahogy a dolgozat elején is írtam: a nagykoalíció 1990 után többé nem került napirendre,²⁶ s bár a politikai főszereplők azt hitték, annak, amit tesznek, semmi köze a múlthoz, a történelemhez, voltaképp azokat a politikai szerepsémákat hozták vissza és erősítették meg, amelyeket a magyar történelem (persze a legtöbb ma élő magyar számára teljesen ismeretlenül és feldolgozatlanul) produkált.

Ha pedig innét nézzük mindazt, ahol ma vagyunk, akkor csakis az a kérdés jöhet, hogy egy együttműködés-hiányos helyzetben történhetett volna-e másképpen, mint ahogy történt? Nem logikus fejlemény-e, hogy az ország már a 90-es évek második felétől visszaesett, majd pedig 2006-tól kezdődően egészen egyértelműen zuhanórepülésbe kezdett, és még a környező, velünk együtt induló demokráciák nagy részéhez képest is lemaradt?

²⁶ Értelmszerűen az 1994-es MSZP-SZDSZ-koalíciót nem nagykoalíciónak tekintem.

Azt feltételezem, ezekkel a környező országokkal összevetve Magyarország addig tudott *főlényt* produkálni, amíg – a négy éves váltógazdasági ciklusok rendjén belül – az ország a *stabilitás* szigetének számított: működtek az intézmények, nem voltak kilengések a politikai versenyben, és a gazdaság is viszonylag jó teljesített. Más országokban sokkal több kormányváltás, miniszterelnök-csere és egyéb destabilizáló esemény történt, s 2006-ig ezekből Magyarország nagy részben ki tudta vonni magát. De ha 2006 vízváltó is, azt az 1990 utáni hazai politikát közelebbről figyelő elemzők korábban is észrevehették, hogy a történelmi mintázatokat jórészt követő kettéosztódás már a rendszerváltást követően elég gyorsan és masszívan intézményesült. Összehasonlító adatok híján azt nem tudnám megmondani, hogy a történelem a környező országokban is visszatért-e, s ha igen, olyan intenzitással-e, mint nálunk. Mindenesetre számomra nem kétséges, hogy „a történelem visszatérése” nálunk alaposan felbolydította a politikát, és bizonyos értelemben a régi, „normális” menetébe (fokozódó intenzitású konfliktusok két ország-fél között) állította vissza azt.

Ha mindez valamennyire is elfogadható kiindulópont egy strukturáltabb elemzéshez, akkor el kell ismernünk:

politikai együttműködést *ilyen feltételek között* rendkívül nehéz, szinte lehetetlen megvalósítani. Természetesen nem feledkezem meg a rendszerváltás „cseléről”, a kétharmados törvények beépítéséről, amelyek segítségével sokan nagykoalíciós kormányzás *nélkül* is biztosítottnak láttak egyfajta nagykoalíciós kormányzást (kiegészítve a „láthatatlan alkotmánnyal”). Ezt a vélekedést azonban nem osztom. A kétharmados törvények ugyan valóban beépítettek a kormányzásba bizonyos együttműködési kényszert, de annak egyáltalán nem tudtak gátat vetni, hogy a rivális felek közötti, kezdettől jelen lévő mély ideológia-eszmei és kulturális ellentétek fokozódjanak, s nem segítettek abban sem, hogy a felek ezeket a különbségeket ne végzetszerűen, hanem természetesként éljék meg, s a közöttük lévő konfliktusokat kezelni legyenek képesek.

Szándékosan fogalmazok így: „kezelni legyenek képesek”. Merthogy a magyar politikában kezdettől jelen van az a gondolat, hogy ezek a különbségek „nem jók” vagy „áthidalandók”, hiszen az ilyen ellentétek „nem európaiak”.

Ezt a vélekedést azonban semmi nem igazolja. Az együttműködés tényleges elhárításának ugyanis épp abban keresendő a magyarázata, hogy a felek *nem európai* módon

viszonyulnak ehhez a témához, és ahelyett, hogy megterveznék, hogyan lehet egymástól nagyon eltérő értékrendű irányzatoknak békésen együtt élniük, sőt közeledniük egymáshoz, azon mesterkednek, hogy bizonyítsák: a mély értékrendi eltérések miatt nincs reális esélye a közeledésnek.

De nézzük meg ezt még egyszer a magyar történelem, illetve a jelenlegi polarizáció felől is. Van-e esély itt új fejezetet nyitni, ha a magyar történelmi folyamatok szinte determinálják az elkülönülést, amelyhez a jelenkor növekvő polarizálódása még csak hozzáteszi a magáét?

Az elkülönülés történelmi és jelenkori alakzatai

A magyar történelmet a visszatérően kialakuló nagy kormányzópart jelenségének perspektívájából korábban már elemeztem. Most az együttműködés (pontosabban annak hiánya) szempontjából térek vissza hozzá. Széchenyi István beszél arról a *Kelet Népe* című írásában, hogy minden

nemzetnek van egy „sémája” arra vonatkozóan, hogyan, milyen témák mentén rendezze be a politikai életét és éli meg a konfliktusait. Szerinte „minekünk magyaroknak” nem a kereskedelem, nem a vallás és nem a tudomány az „elemünk”, hanem az „alkotmányos szabadság” és a „felemelkedett nemzetiség”, melyből „mindennek folyni kell”. Ezzel Széchenyi nem csupán a sokszor emlegetett „haza és haladás” motívumának együttes jelenlétét teszi meg zsinórmértékül, de arra is rámutat, hogy az alkotmányért való küzdelem *nem feltétlen* minden nemzet egyforma sajátossága, de a magyaré mindenképpen. Ott ugyanis, ahol például a kereskedelem vagy a vallás nagyobb szerepet játszik, a konfliktusok is másképpen szerveződnek, és a politikai tagoltság is másmilyen.²⁷

Az 1990 utáni magyar politikát (vagy épp napjainkat) figyelve, nem gondolom, hogy ez a kiinduló észrevétel idejét múlta volna. Ami arra is utal, hogy a menet közben eltelt lassan 170 év itt nem hozott nagy változást, például a tekintetben, hogy Magyarország kereskedelem-centrikus országgá vált volna. Így hát a politikai versenyt meghatározó tényezők között továbbra is elsődlegesnek tekinthetjük az alkotmányhoz való viszonyt.

²⁷ Széchenyi, é.n.

Ugyanakkor persze vannak árnyaló tényezők is, s éppen abból adódóan, amire szintén Széchenyi utal. A haza és haladás motívumainak nehéz összeegyeztetése végigkíséri a magyar történelmet, s jelen van ma is. Hiába van ugyanis tele a magyar politikatörténet nagy, kétharmados kormányokkal, ez mit sem számít a küzdelem hevesége szempontjából. A nagy kormányokkal szemben a mindenkori ellenzék rendelkezik egy meglehetősen nagy – ma úgy mondhatnánk: informális – erőforrással, az „elsöprő kisebbség” erejével. Erre már fentebb is utaltam, most visszatérek rá. A kifejezés Gerő Andrástól származik,²⁸ és nagyon pontosan utal arra a helyzetre, hogy bár *mindig* nagy kormányok vannak, de azok szinte *soha* nem képesek a szellemi klíma uralására. Akkor sem, amikor ezek a nagy kormányok – éppen „nagyságukra” hivatkozva – „nemzeti együttműködést” (vagy ennek valamilyen szinonimáját) hirdetik meg. Az alkotmányos küzdelem tehát egy aszimmetrikus szerkezetben zajlik: a kormánypárt a parlamenti és politikai, az ellenzék a szellemi terepet uralja. A hiányzó parlamenti váltógazdálkodást az hidalja át valamelyest, hogy mindenki rátalál a maga terrénumára, és ott nagyjából monopolhelyzetet vív ki magának.

²⁸ Gerő, 1988.

Mintha ez a történelmileg állandó ellentét a mai helyzetet is fémjelezné. 1990 után korán megjelent az a vita, hogy *ki* képviseli hitelesebben az alkotmányt. Érdekes módon az nem lett (egy idő után) vitakérdés, hogy *miért nincs* valóban új alkotmány; ennél sokkal fontosabb volt, hogy a politikai riválisok – követve a történelmi sémákat – alkotmányos értelemben is „beárazzák” egymást: „én” alkotmányos alapon állok – „te” nem. Ám az alkotmányos küzdelmek a hosszú magyar múltban sem vezettek tartós emelkedéshez, s joggal tarthatunk attól, hogy most sem fognak. Ezen a síkon legfeljebb csatát, de nem háborút lehet nyerni.

A kormány magát a nemzeti, addig ellenzékét a nemzeti érdekek kiszolgálójának tekinti. Ebben a túlfeszített gondolkodási sémában az Európai Unió nagyjából ugyanott foglal helyet, ahol anno a Habsburg Monarchia: a nemzeti érdekek csorbítója. Ezt a történelmileg állandónak tekinthető „nemzeti-idegen” megosztottságot elvben meg lehetne haladni egy majdani kormányváltással, amikor – úgymond – azok kerülnének hatalomra, akik nem hisznek ebben, s az Európai Uniót nem tekintik a magyar nemzeti érdekekkel ellentétes szervezetnek. Csakhogy joggal tarthatunk attól, hogy egy ilyen váltás nem e történelmileg permanens konfliktus

mérséklődésének, hanem további kiéleződésének irányába hatna. Ezért nem hinném, hogy közelebb kerülénk a nemzeti-nemzeti konfliktus megoldódásához, ha a két oldal – csak megfordított szereposztásban – egymás ellenében működne a továbbiakban is.

Ahogy a magyar történelmi múlt táplálja a szembenállást, ugyanígy efelé lökik a riválisokat a jelenkorból fakadó polarizálódási tendenciák is. Ha megnézzük a jelenlegi világtrendeket, azt látjuk, hogy a világ más pontjain sem feltétlen az együttműködés, hanem a politikai *polarizálódás* a meghatározó tendencia. Az Egyesült Államokra vonatkozóan már a kelet-közép-európai átmenetek első éveiben ezt állította James Davison Hunter.²⁹ Később hatalmas vita bontakozott ki Hunter tézise körül. Volt aki (mint például Morris P. Fiorina) e tézis ellen írt könyvet, mások viszont épp a polarizáció növekedését regisztrálták.³⁰

Az erről szóló amerikai irodalom hatalmas, amelyről már csak azért is tudnunk kell, hogy nehogy azt higgyük, a politikai riválisok szembenállása valamilyen kivételes magyar jelenség. Még kevésbé lenne szerencsés azt a következtetést

²⁹ Hunter, 1991.

³⁰ Fiorina et al., 2004, McCarty et al., 2006.

levonnunk (főntebb már utaltam erre), hogy – az hazai polarizáció kiéleződésével – ismét zsákutcába jutottunk. Ez fölöttébb népszerű, de nem helytálló megközelítés lenne. Távolról sem arról van szó tehát, hogy Magyarország valami kivételes hely lenne, amely a politikai megosztottság szempontjából teljesen más képletet mutatna, mint akár a világ legnagyobb demokráciája. Inkább újra csak arra érdemes rámutatnunk, hogy a Fidesz, mint nagy kormánypárt a növekvő polarizáció *ellenszereként* igyekszik meghatározni önmagát, s ennyiben kétségkívül unikumnak számít a világ vagy Európa más országaihoz képest, ahol ilyen grandiózus igénnyel föllépő párt csak nagyon ritkán jelenik meg.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy – mint mindennek – ennek megint csak ára van: az, hogy nálunk újra csak (mint történelmünkben oly sokszor) a nagy kormánypárt ural mindent, sok országnál stabilabbá teszi a (többségi) kormányzást, ugyanakkor ez a stabilitás már nincs jelen a kormány-ellenzék viszonyrendszerben, és újra életre kelti a rendszer-ellenzékiesség 1990 után sokáig ismeretlennek tűnő jelenségét.

A múltból megörökölt és a jelenben számos okból újra kialakuló polarizáció tehát együttesen és egymást erősítően hat abba az irányba, hogy ne történjen elmozdulás egy

együttműködő politikai verseny megteremtése felé. Ám akármennyire is mélyek és meghatározóak ezek a tendenciák, ha az okokat az eddigieknél jobban megismertük és megértettük, esélyünk nyílik a történelmi örökségből eredő polarizáció és a jelen tendenciáiból fakadó „újpolarizáció” tompítására. Az persze nem előremutató válasz, ha a polarizáció meghaladására a gyógyírt úgy képzeljük, hogy a rivális feleket „haladókra” és „retrográdokra” osztjuk, és az előbbieket akarjuk helyzetbe hozni az utóbbiakkal szemben. Nem értettük meg a kihívás lényegét, ha a mai Fideszt retrográdnak minősítve elfelejtkezünk mindazokról, amiket fentebb fejtettem ki: valami oka csak van annak, hogy egy országban, történelme különböző periódusaiban *mindig* megjelenik egy hatalmas többség, amely aztán monopol-szerepre tör. Elismerem: nem túl üdvös, ha egy demokráciában ez a helyzet megismétlődik, de harcolni ez ellen nem úgy kell, ha ezt a párttípust, illetve kormányzást (antidemokratikusnak minősítve) ki akarjuk iktatni, hiszen ez esetben még semmit nem mondtunk arról, hogy a társadalmi feltételek hogyan alapozzák meg éppen egy ilyen típusú nagy pártnak a szüntelen kifejlődését. Sokkal termékenyebb tehát, ha nem „kiiktatni” akarjuk a „rosszat”, hanem elkezdünk dolgozni azon, hogy megteremtsük a különféle értékrendek

intézményesített *koevolúciójának* feltételeit.³¹ Nem véletlenül használom itt az „együtt-fejlődés” kifejezést. Az ugyanis, hogy egy országban mindig (még a demokrácia körülményei között is) megjelenik egy kétharmados nagy párt, valamilyen mélyebb strukturális adottságot jelez, amelytől nem függetlenítheti magát az ellenzéki oldal sem. A koevolúció akkor is létezik, amikor a felek a leghevesebben egymás ellenében dolgoznak, de pontosan az lehetne „történelmi” jelentőségű változás, ha a magyar politikai fejlődés egy pontján – felismervén az ország előtt álló kihívásokat – nem egymás ellenében, hanem egymással *együttműködve* fejlődnének tovább.

A magam részéről egy ilyesfajta koevolúciót beilleszthetőnek tartok a liberalizmus legjobb hagyományaiba. A mostani korszakban nagyon fontos a liberális tolerancia újradefiniálása, már csak azért is, mert sokszor éppen ennek a toleranciának a félreértelmezése is közrejátszik a felek közötti viszonyok elmérgesedésében. Ha valamiben, hát éppen a másfajta nézetűekkel való újfajta – és befogadó – együttműködés megalapozásában látszik reaktiválhatónak a

³¹ A koevolúció fogalma nagyon divatos a mai nemzetközi szakirodalomban, s országok együtt-fejlődésére is alkalmazzák. Lásd erről: Lakatos, 2015.

liberális felfogás, s különösképpen nálunk, ahol a liberalizmus talán éppen azért szorult ki a pártpolitikai arénából, mert erre a toleranciára és megértésre a kelleténél jóval kevésbé volt képes. Az ismert, volt SZDSZ-es Kószeg Ferenc nagyon érdekesen – és egyedülálló módon – írja le a liberalizmus felelősségét a társadalom kettészakadásában: „A rövidlátó pártpolitikává torzult liberalizmus is hozzájárult a társadalom szétszakadásához. Az intolerancia, a politikai ellenfelek nézeteivel szemben nemcsak ellenfeleink sajátja. Hiába hirdetünk toleranciát, ha lándzsával rontunk neki minden nézetkülönbségnek. Ilyen módon nem tudunk sem megegyezni, sem szövetséget kötni”.³²

Ez a rendkívül fontos néhány mondat minden lényeges elemet tartalmaz, ami mondandóm szempontjából is fontos. Összefoglalásaként, illetve továbbgondolásaként azt emelem ki, hogy ha a mai ellenzéknek az a szándéka, hogy kormányra kerülve új fejezetet nyit, ez mindaddig megvalósíthatatlan, amíg ezt a „lándzsával támadó” örökséget nem sikerül maga mögött hagyni. Kószeg persze nem mulasztja el megjegyezni, hogy az intolerancia a másik oldalon is nagymértékben jelen van. De azt hangsúlyozza, hogy a bal-liberális oldal vereségében az játszott

³² Kószeg, 2011: 461.

a legnagyobb szerepet, hogy maga is intoleráns volt. Én pedig ezt úgy gondolom tovább: az intolerancia (kölcsönös érzete) mindaddig jelen lesz a magyar politikában, amíg a felek – egymást támogatva – nem tanulnak meg egy másfajta politikai kultúrát. Olyat, amelyik történelmünk során először nem forgácsolja majd szét és semmisíti meg a legjobb politikai elképzeléseket is.

Egy ilyen fordulat Magyarország számára azért is fontos, mert nekünk – mint láttuk – az alkotmányos viták felőrlő hagyománya jutott, s az együttműködésre semmilyen történelmi tapasztalatunk nincs. Nyugat-Európa azért működik stabilan (bár ezt a stabilitást mostanában ott is igen nagy kihívások érik), mert történelmi múltja békés periódusaiban elegendő halmozódott föl az együttműködés kultúrájából, mind társadalmi, mind pártpolitikai értelemben. Ahol pedig – mint például Hollandiában, Németországban vagy Ausztriában – ez nem történt meg, ott a történelem egy bizonyos pontján *váltani* tudtak.

Nem azért, mert ezen országokban egy másfajta, jobb minőségű „emberanyag” állt rendelkezésre, és az ott élő emberek „eredendően” jobban értették, mit jelent együttműködni. Sokkal inkább beszélhetünk egymásba

ötvöződő momentumok szerencsés kölcsönhatásáról, mint amilyen például a *nemzetállam* és a *liberális demokrácia* szervesen egymásba fonódó hatása. A nemzetállami fejlődés fontos demokrácia-építő hatására manapság kevés figyelem vetül, ami a globalizáció korában, a nemzetállamok visszaszorulása korában akár még logikus reakciónak is tekinthető. Csakhogy visszamenőleg, a mai folyamatok történelmi mozgatóit keresve ez már nem így van. Érdeemes nyomatókosítanunk, hogy a nyugati állampolgárok együttműködő képessége nemzeti határok között bontakozott ki. A nemzetállam stabilan fennállt, s annak keretében virágozhatott a pártverseny, a pluralizmus és a váltógazdálkodás. A mi történelmi fejlődésünkben éppen ez a stabil nemzeti keret hiányzott, s a politikai küzdelem folyamatosan e körül összpontosult (ahogyan ma is). A nemzeti keretnek önmagában is van egy együttműködést generáló hozadéka, ahogyan a nemzeti keret hiánya éppen az ellenkezőjére ösztönöz. Ha biztos a nemzeti keret, az együttműködésnek sokkal jobbák a perspektívái, mintha azért folyamatos harcot kell vívni. Nyugati tudósok egyébként nem csak visszamenőleg írják le hitelesen ezt a nyugati folyamatot, de azt is jelzik, milyen következményekkel jár a liberális

demokrácia fejlődése számára, amikor a nemzeti helyett az internacionális keretek lesznek a meghatározóak.³³ A liberális demokrácia egyik legnagyobb változása, hogy a nemzeti keretek közül kilépve nemzetközivé válik; a globális struktúrák és a globális gondolkodás áthatja az egész társadalmat, s erre egy egész intézményrendszer szerveződik rá.

Magyarországon ennek nyomát sem látjuk, hiszen a küzdelem – különösen 2006 óta – egyre hevesebben (mint ahogy régen is) az internacionális kultúrát pártoló nyugatosok és a nemzetállami fejlődés híveiként fellépő „keletesek” között zajlik.

Ebben a dichotómiában azonban lehetetlen kreatív módon menedzselni a konfliktusokat. Ha nincs egy világos konfliktus-menedzsment arra vonatkozóan, hogy a régi ellentétek feltámadását nem lehet régi, hanem csakis *új* módon kezelni, akkor – akár a felek legjobb szándéka ellenére is – újra bele fogunk futni a legöldöklőbb és feloldhatatlan küzdelmekbe, anélkül, hogy a konfliktusok mederben tartására bármilyen pozitív forgatókönyvünk lenne. Egy régi eszközökkel levezényelt folyamatban csakis a konfliktusok eskalációjára, a másik fél permanens inszINUÁCIÓJÁRA és/vagy totális legyőzésére

³³ Kiváló tanulmányában Lutger Helms ír mindezekről. Lásd Helms, 2009.

számíthatunk. Ennek azonban semmi köze egy valóban toleráns politikai kultúrához és korszerű konfliktus-menedzsmenthez. Bármennyire is nehéz, Magyarországon a másik félről való *sztereotip gondolkodást* kell először is keretek közé szorítanunk, hogy aztán fokozatosan alkalmassá válhassanak a szereplők egymás tényleges megismerésére és annak a lélektani határnak az átlépésére, amely eddig hermetikusan elválasztotta őket egymástól. Amíg ezt nem értjük meg, addig *vagy* az lesz, hogy a magyar történelemmel nagyobb folytonosságot mutató jobboldal mindig „halálra” nyeri magát; *vagy* az, hogy hébe-hóba győz a nemzetközileg jóval erősebb beágyazottsággal bíró másik oldal, ám azt – épp azért, mert a magyar történelemmel roppant gyenge a folytonossága – belülről nem támogatják elegendően, és ez a támogatás-hiány rövid idő alatt felmorzsolhatja.

Többek között azért kell tehát a nagykoalíciós kormányzás, hogy mindegyik mérvadó tábor *megtarthassa* a saját értékrendszerét és a saját identitását, ugyanakkor intézményesen esélye nyíljk arra, hogy a másik oldallal egy kreatív együttfejlődést alakíthasson ki. A nagykoalíció az értékrendi konfliktusok elismerésének és békés rendezésének legmagasabb szintű politikai intézménye. Ha ezt nem hozzuk

létre, ezzel azt jelezzük, hogy a valódi problémák gyökerét nem ismertük fel, és engedjük tovább eszkalálódni a mostani helyzetet. Egy „progresszívnek” mondott új kormány (gyenge legitimitációval a háta mögött) nem fogja tudni a problémát kezelni, s csak tovább mélyíti majd a polarizációt. Így azok a vélemények, hogy a mai ellenzék kezdjen gondolkodni, mit csinál majd Orbán *után*, szerintem messze nem elegendő, és nincs köze a lényeghez. A lényeg ugyanis az évszázados együttműködés-képtelenségi trend megváltoztatása.

De hogyan lehet ide eljutni? Mit kell itt újragondolni?

A dolgozat hátralévő részében a válasz két dimenzióját vetem fel. Az egyik: hogyan lehet „mozgásba hozni” a véleményszabadság intézményét és ezáltal újradefiniálni a másik táborról (végső soron: a demokrácia szerepéről) alkotott véleményünket? A másik: mi lehet az a haszon, amiért érdemes belevágni egy jelenlegi tudásunk szerint nem sok reménnyel kecsegtető vállalkozásba?

A politikai vita újraalapozása

Az 1989-90-es átmenet során intézményes aszimmetria jött létre: nagymértékben kialakultak a liberális demokrácia alapintézményei, de nem jöttek létre az ún. „járulékos” intézmények, például azok, amelyek a felek közötti együttműködés kialakításának segítői lehetnek volna. Ezek közül csupán egyet emelek ki és vizsgálom meg, s ez a politikai vita intézménye.

Nagyjából a 2000-es évek elejére datálhatjuk azt az időszakot, amikor megszűntek azok a viták, amelyekben ellentétes oldalon álló politikusok vagy közéleti-szellemi emberek *együtt* vettek részt. Ez a jelenség maga is része annak a folyamatnak, amelyet fentebb a polarizáció növekedéseként aposztrofáltam: a polarizáció a vitázó felek elkülönülését és saját univerzumukba való bezárkózását is jelenti. Nagyon messzire vezetne annak felderítése, miért alakult ki ez a helyzet, ez azonban még ennek a hosszú dolgozatnak a kereteit is szétfeszítené. Annyit szükséges rögzítenünk, hogy a lassan másfél évtizede tartó *vita nélküli* szituáció egyfelől maga is tünet, másfelől azonban konkrét ok is, ami miatt a *status quo*ból roppant nehezen mozdíthatók ki a táborok az egymáshoz

közeledés és/vagy a másik méltányosabb megítélésének irányába. Ráadásul ez a vita nélküli helyzet – s konkrétan az, hogy mindenki a *saját* közönségének beszél – mára annyira természetessé vált, hogy talán eszünkbe sem jutna a magyar demokrácia válságjelenségeit e „puha” tényező felől is újraértelmezni.

Holott a *vitasituáció* létrehozatala egy majdani együttműködés felé vezető folyamat egyik első állomása. Ha a felek nem kerülnek egymással ilyen helyzetbe, ne is ábrándozzunk arról, hogy bármiféle kormány regnálása alapvető változásokat idézhet elő a két fél egymáshoz való viszonyának *szerkezetében*. Ugyanakkor máris eloszlathatunk egy félreértést: nem az *egyetértés*, hanem a vita közegeit kell létrehozni, amelyben tabuktól mentesen és a szólásszabadságot nem dogmatikusan és korlátozó módon értelmezve lehetőségünk lesz számos, eddig megvitathatatlan kérdés újradefiniálására. A mostani fórumok (mint utaltam rá) csupán a másik oldallal való egyre keményebb szembenállás kifejezésére nyújtanak alkalmat, arra azonban egyáltalán nem, hogy egy vitafolyamat keretében megteremtsék egy 21. századhoz illő megértés feltételeit. Magyarországon ma azért vagyunk nagyon távol a sokak által és régóta igényelt

együttműködéstől, mert eddig nem tudtuk hozzávetőleg sem meghatározni (illetve rosszul határoztuk meg), hogy mi az együttműködés *ismérve*. Mint mondtam: *nem* az egyetértés. A feleknek egy versenyelvű demokráciában nem kell egyetérteniük egymással. Viszont nincs károsabb egy demokratikus közéletre, mint az, amikor bármelyik fél, bármilyen (vélt vagy valós) okból úgy érzi: nézeteit nem tudja megfelelően kifejezni, esetleg valódi gondolatait – belső tilalomfák miatt – el kell hallgatnia. Ezért is úgy vélem, hogy a gondolatok *folyamatos kimondása és ütköztetése* olyan alapérték, amelyben egyet kellene értenünk. Most ettől eléggé messze vagyunk. Ahhoz, hogy a szabad vitához közelebb lépjünk, az első feltétel, hogy egyáltalán megértsük: van értelme vitatkoznunk egymással.

Szabad vita és a szabad vita intézményes kereteinek újratervezése nélkül szerintem semmilyen előremozdulás nincs. Ehhez a korábbinál szabadabb vitához azért a minimális „objektív” alap már megvan: nevezetesen a történelem már említett „visszatérése”. Ez ugyanis szinte a kényszer erejével hat abba az irányba, hogy a megoldottnak, túlhaladottnak vélt dolgokról újra vitát nyissuk. De pontosabb azt mondani, hogy *egyáltalán* vitát nyissunk róluk. Az eltelt 25 évben ez az alap,

vagy ez a „kényszerítő” erő nem volt meg, aminek az az oka, hogy a jelen elsőprő uralmat gyakorolt a múlt felett. A múlt kérdéseiről senki nem gondolta, hogy egyszer mégis visszatérhetnek.

A Fidesz-jelenségben épp az a legérdekesebb, hogy kifejeződése a trend megfordulásának, annak tehát, hogy a jelen többé nem uralja a múltat. Most a múlt újra itt van, s ezt most nem (mint sokan) negatívumként, hanem ténymegállapításként mondom, s örültség lenne, ha a vitát ezúttal azért utasítanánk el, mert a magyar jobboldal (túlmenően azon, hogy „az önkényuralmat vezette be”) *ezt a visszatérő múltat* képviseli. A helyes nézőpont éppen az lenne, hogy érdekeljen bennünket a jelen-múlt tengely dinamikája, mert ezáltal egyenrangúvá válhatnak a különböző okokból eddig egymást egyenrangúnak el nem ismerő álláspontok.

Hollandia példáján keresztül nagyon érzékletesen beszél erről nekünk a kiváló holland szerző, Herman Vuijsje. *Korrekt Hollandia* című könyvében³⁴ Vuijsje – többek között – azt vizsgálja, hogy milyen véleményklíma volt Hollandiában az 1960-as éveket követően, és ez miért változott meg a 2000-es évek elejétől. Fő megállapítása, hogy a 60-as években Hollandia

³⁴ Vuijsje, 2007.

(sok fejlett európai országhoz hasonlóan) ráállt a politikai korrektség pályájára, ami nagyjából meghatározta, sőt „előírta” a közvélemény szereplőinek, hogy miről, hogyan kell gondolkodniuk. E véleményklímában a kormányzásról vagy a társadalom irányításáról például jobbra csak azt lehetett gondolni és mondani, hogy ezek károsak a szabadságra, hiszen a kormánynak nem feladata irányítani, „beleavatkozni” az emberek életébe, mert az emberek kormányzati segítség nélkül is képesek önmaguk irányítására. A konszenzusszerűen elfogadott vélekedés ezen (és persze más) ügyekben olyan erős volt, hogy azoknak, akik ezekről a kérdésekről másképpen gondolkodtak, nemigen nyílt terük álláspontjuk képviselésére. Akár olyan húsbavágó témákban sem, mint például a bevándorlás vagy a bűnözés növekedése. A fordulat – a szerző szerint – a 2000-es évek elejétől következik be, amikor is két neves közéleti személyiség meggyilkolása után megváltozik a közhangulat, átértékelődik a nyilvánosság fogalma és szerepe, s az új nyilvánosság – eltérően a korábitól – kifejezetten „vitalapon” szerveződik.

Vuijsje általánosabban arra is rámutat, hogy egy fejlett liberális demokráciában is kialakulhat az a helyzet, amikor az elvben létező véleményszabadság mellett a vélemények

mégsem ütköznek megfelelőképpen, s ez frusztrálhatja a társadalomnak azt a részét, amelyik saját véleményeit nem látja eléggé reprezentálva a nyilvánosságban. Ez olyan nagy probléma, ami akár az adott ország belső kohézióját is veszélyeztetheti. (A kohézió témájáról a következő alfejezet szól majd bővebben)

Ugyanakkor Vuijsje szerint a 2000-es évek elejétől bekövetkező változásoknak köszönhetően, vagyis a politikailag „inkorrekt” véleményeknek is teret adó szabad vita révén a holland politikai elitek és a társadalom új módon tudja definiálni saját magát, és olyan kérdéseket is be tud vonni a megvitatandó kérdések körébe, amelyeket korábban nem. Ez még nem együttműködés a szó szoros értelmében, de megteremti annak peremfeltételeit: minden releváns nézetnek joga van szabadon megmutatni magát. Természetesen *teljesen* szabad vita valószínűleg sosem lesz, hiszen a szélsőséges, gyűlöletkeltő és erőszakra felhívó vélemények kifejtésének valahogyan gátat kell vetni. De a szabad vita igazi hozadéka nem csak az, hogy *minden* nézet egyenrangú módon helyet kaphat a nyilvánosságban, hanem az, hogy kifejtésükre egy vitahelyzetben, egymást meghallgatva, egymásra reflektálva kerülhet sor.

Úgy gondolom, valami ilyesféle fordulat előtt állunk Magyarországon is. Anélkül, hogy véleményemet empirikus adatokkal igazolni tudnám, csak a megérzéseimre hagyatkozva azt mondhatom: rengeteg indulat, ellentét fakadhat és fakad is abból, hogy egyébként nagyon is lényeges viták nem folytak le, hogy bizonyos álláspontok vagy meg sem jelenhettek a nyilvánosságban, vagy ha megjelentek, rögtön stigmatizálták, nem kívánatosnak, nem eléggé korrektnek minősítették őket. Oda jutottunk, hogy a véleményszabadság ilyen jellegű korlátai miatt is megerősítést nyer a polarizáció: mindenki a saját közegében beszél nyíltan és szabadon, de nincs egy *köztér*, egy mindenki számára egyformán igénybe vehető intézményes közeg, ahol a vélemények cseréjéből az együttműködés megalapozható és megtanulható lenne.

Voltaképp itt a *szólásszabadságot* kell újraértelmeznünk, mert attól tartok, ahogy eddig értelmeztük, az nem vitt minket közelebb az együttműködés kultúrájához. Egyszerre kell beszélnünk arról, hogy az *egyén* csorbítatlanul kifejezheti véleményét, és arról, hogy a *társadalom* minden mérvadó csoportjának nemcsak meg kell tudni fogalmaznia, hanem szabad is legyen megfogalmaznia, hogy mit gondol a világról. Ha ez az utóbbi elmarad, a liberális demokrácia

önmaga karikatúrájává, egyének összességévé válik, s az egyéneket lényegében semmilyen társadalmi-közösségi kötelék nem fűzi össze. Ezt nem gondolhatja üdvös megoldásnak egy általam preferált liberális felfogás, amelynek alapvető kérdése egy elfogadható szintű társadalmi kohézió biztosítása.

A politikai együttműködés melletti legfőbb érv: a társadalmi kohézió előmozdítása

S ezzel annál az utolsó kérdésünknél vagyunk, hogy mit tesz *lehetetlenné* az együttműködés hiánya, és mit *lehetővé* annak megléte. Remélhető-e a politikai együttműködés megtanulásától és az ezt kifejező nagykoalíciós kormányzástól valami haszon, ami *nélkülük* nem?

A magyar demokrácia 25 éves tapasztalata azt mutatja, hogy a jobb- és baloldal külön-külön kormányzásai, valamint elkülönült nyilvánosság-térben lefolytatott önfanatizáló monológjai nem adnak olyan kiindulópontokat, amelyek a 21. század elején ráállíthatnák Magyarországot egy – egyébként sokak által hön várt – fejlődési pályára. Az írás korábbi pontjain többször mondtam: nem várható megváltás attól sem, ha a

mostani ellenzék (a Fidesz nélkül) visszatér a hatalomba. Mégpedig azért nem, mert – legalábbis az eddigi megnyilvánulások alapján – a majdani új hatalom látható módon nem rendelkezik olyan mondanivalóval, amelyet megvalósítva az eddigiekhez képest minőségi ugrást lehetne remélni. Értem persze, hogy a jogállam helyreállítását sokan ilyennek, vagy legalábbis *kiindulópontnak* tekintik. De mihez is kiindulópont? Az ellenzéki pártok elmúlt négy éves megnyilvánulásait figyelembe véve éppen attól a programtól állnak a legtávolabb, amelyet a leghaladéktalanabban kellene megvalósítani: a *társadalmi kohézió* kiépítésétől.³⁵

A jogállam-diskurzussal szemben nem az a fő érvem, hogy azért ne lehetne küzdeni, vagy hogy az ne lenne igaz ügy. Sokkal inkább az, hogy – végignézve a magyar történelmen – alkotmányos vagy jogállami ügyekben rendkívül nehéz, ha nem lehetetlen konszenzusra jutni. Engem pedig az érdekel, van-e olyan téma, amelyre közösen mozgósítható lenne valamennyi mérvadó politikai erő Magyarországon. Ez az ügy csak nálunk

³⁵ A társadalmi kohézió személy szerint nekem és az általam vezetett cégnek, a Méltányosság Politikaelemző Központnak kiemelt témaköre. Az olvasó meggyőződhet erről, ha felkeresi honlapunkat: www.meltanyosság.hu

számít újdonságnak, mert *minden* fejlett nyugat-európai demokrácia erre épül, s ez a társadalmi kohézió paradigmája. Ha fentebb azt a véleményemet fejtettem ki, hogy a liberális demokráciák a nemzetállam keretei között formáltak ki karakterüket, ezt most megtoldanám azzal: a társadalmi kohézió tette őket alkalmassá arra, hogy nemzetközileg mércévé váljanak, s ezt a mércét saját folyamatos változásaik segítségével folyamatosan megújítják.

Magyarországon a társadalmi kohézió kérdésköre jórészt teljesen ismeretlen; egy hozzá hasonló kifejezést, az *integrációt* valamivel jobban ismerjük. De akárhogyan is, az elmúlt 25 év alatt sem a társadalmi integráció, sem a társadalmi kohézió minőségén nem nagyon tudtunk változtatni. Másképpen szólva: a magyar társadalom ugyanolyan atomizált maradt, mint amilyen a demokrácia indulásánál volt, ha nem atomizáltabb. Minderre nyugati gondolkodók – érdekes módon – már a 90-es évek első felében felhívták a figyelmet, de a kohézió fogalma és egy társadalmi kohéziót erősítő stratégia kidolgozása később sem vált nálunk a párt- és a kormánypolitika feladatává.³⁶ Ezzel Magyarország – talán tudatában sem lévén a dolognak – „önként és dalolva” mondott le az egyik

³⁶ Kiemelten erről: Zon, 1995.

legkomolyabb nyugat-európai modernizációs erőforrásról, arról, hogy az *egész társadalomnak* kell tudnia élnie a liberális demokrácia adta erőforrásokkal. Ha nem így van, ha a társadalom alig részesedik a szabadság értékeiből – s ezt már más gondolkodók teszik hozzá –, akkor a demokrácia, hiába szeretné a politikai osztály, nem lesz fejlődőképes, és megreked.³⁷ A tévedések elkerülése végett: a megrekedés, a fejlődés-képtelenség nem abból adódik, hogy ne lennének meg az úgy-ahogy működő demokratikus, sőt liberális alapintézmények, hanem abból, hogy nincs elegendő együttműködés a *járvékos intézmények*, például a társadalmi kohézió előmozdítására „felfűzött” oktatási rendszer létrehozatalára. Ez esetben pedig az egész oktatási rendszer nem tesz mást, mint konzerválja az atomizált, a liberális demokráciához alig kötődő állampolgári népesség kibocsátását.

Az, hogy ilyen járvékos – például az oktatási szisztémát új alapra állítani képes – intézményrendszer (és ennek következményeképpen a demokratikus állampolgári nevelés)

³⁷ Az Inglehart-Welzel szerzőpáros sokat írt a mindennapi emberek szabadság iránti vágyáról, mint a liberális demokrácia fontos erőforrásáról. Lásd például: Inglehart-Welzel, 2008.

nem jött létre, sok okkal magyarázható.³⁸ Többek között azzal a felfogással, amire már Hollandia kapcsán kitértem, s ez a kormányzásról, vagy még általánosabban: a politikáról vallott korszellem. Sem a rendszerváltást kívülről támogató nyugat-európai elitek, sem a magyar rendszerváltó erők nem gondolták ugyanis, hogy a demokrácia intézményes megteremtésén *túl* olyan teendőik is lennének, amelyek – hogy úgy mondjam – *társadalmi* méretűek. A korszellem azt diktálta, hogy senki ne törekedjék a társadalmat *fölülről*, *mesterséges eszközökkel* boldogítani. És eddig mindez jogos is, hiszen a társadalmak kohézióvá tétele Nyugat-Európában sem fölülről történt. Az viszont tény, hogy az államnak voltak azért meghatározott feladatai, s egyáltalán nem igaz, hogy a nyugati liberális demokráciák csak az egyéni, az államtól független (olykor azzal szemben álló) individuális normákra épültek. Minderre persze már Tocqueville is felhívja a figyelmünket *A demokrácia Amerikában* című könyvében, de nálunk az ideológiai nevelés hagyományának rossz emléke, valamint az attól való rettegés, hogy egy demokráciában nem lehet megmondani az

³⁸ A kohézió és az állampolgári nevelés szoros összekapcsolódása a nyugati közvélemény számára magától értetődő, nálunk viszont külön-külön és együtt sincsenek e kérdések az érdeklődés előterében.

embereknek, hogy mit csináljanak, oda vezetett, hogy a kohézióteremtés projektje teljesen kihullott a politikai osztály látóköréből.

A fölülről való integrálásra ott volt két masszívan negatív példa, a Kádár- és a Horthy-rendszer. Ezek olyannyira elrettentő tapasztalatok voltak, hogy a rendszerváltók mindent akartak, csak nem beavatkozni a társadalom saját szövetébe. Erre a tartózkodásra ösztönözte őket az is, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltásokat támogató nyugati erők sem „írták elő” a volt szocialista országok újszülött demokratikus elitjeinek, hogy legyenek markáns terveik a társadalmi kohézió növelésére. Ennek oka többek között az lehetett, hogy úgy vélték: a *puha* diktatúrák után létrejövő demokráciákban a fejlődéshez szükséges társadalmi kohézió már *megvan*. Mindez két szempontból is érdekes döntés volt. Egyrészt, ha ezt a stratégiát összehasonlítjuk azzal, amit például az Egyesült Államok követett 1945 után, Németország demokratizálása érdekében. Akkor az volt az uralkodó amerikai felfogás, hogy a meghaladni kívánt *kemény* (nemzeti szocialista) diktatúrából csak akkor lehet sikeres demokráciát építeni, ha nagyon nagy gondot fordítanak egy – eddig használt szavunkkal – járulékos intézményrendszer (az állampolgári nevelés) megteremtésére.

Ennek segítségével pedig az 1960-as évekre megfelelő mértékű társadalmi kohéziót is sikerült elérniük. A kezdeti befektetés tehát megtérült: azok az alapok, amelyeket az 50-es évektől lefektettek, lehetővé tették, hogy Németországban *folyamatosan* megfogalmazzák, hogy milyen állampolgári eszményeket tartanak követendőnek. Minderről nagyon érdekes tanulmányban számolnak be német szerzők,³⁹ és nekem is volt alkalmam Németország és Magyarország demokratizálódását összehasonlítani.⁴⁰

Másrészt 2014-15 optikájából is érdekes látni, mennyire kevés figyelem fordítódott az átmenet idején a demokrácia társadalmi dimenziójára. 2014 őszének újdonsága ugyanis, hogy az eddig hiányzó „civil láb” megteremtésére nem csupán spontánnak tűnő mozgalom indult, hanem több jelből ítélve úgy tűnik: az Egyesült Államok mintha új „demokrácia-stratégiára” szánta volna el magát. Ezzel pedig indirekt módon mintha azt üzenné, hogy 1989–90-ben nem biztos, hogy helyes volt az a stratégia, amely csak az alapintézmények kiépítésére fókuszált, s nem bátorította kellőképpen a járulékos intézmények kifejlődését.

³⁹ Vö. Buck-Geissel, 2009.

⁴⁰ Csizmadia, 2014/f: 81-106.

A társadalmi kohézió – amely Nyugat-Európában az egyik leggyakrabban használt fogalom, ha a társadalom fundamentumáról van szó – *esetlegesen* került be tehát a hazai közbeszédbe, s egyáltalán nem lett a pártpolitikai verseny része. Nem születettek nagy programok, tervek arra vonatkozóan, hogy az egyik vagy a másik ideológiai tömb mit gondol erről a kérdéstről. Ráadásul a társadalom különféle csoportjai sem fogalmaztak meg ezzel kapcsolatos igényeket. Így aztán minden feltétel „adott” volt ahhoz, hogy a politikai verseny a régi magyar politika által kijelölt alkotmányos kérdések köré összpontosuljon.

Ráadásul a kohézió fogalmának kiiktatódása azért is mérhetetlen kárral járt, mert a helyette előtérbe kerülő *emberi jogi* gondolkodásmód azt a képzetet keltette, hogy a demokratikus politika egyedülálló terrénuma kizárólag az *egyén*. Holott a nyugat-európai modellben a kohézió és diverzitás egymás ikerpárjai, e kettő kiegészíti és feltételezi, nem pedig kizárja egymást.⁴¹ Ha kohézió alatt a társadalomnak valamiféle egységét, közös feladatok elvégzésére való alkalmasságát értjük, akkor a diverzitás sokféleséget, az egyéni iniciatívák érvényesülését jelenti. A kettőnek együtt van értelme, s közöttük

⁴¹ A témáról friss és kiváló olvasmány: Ariely, 2014.

nagyon kényes egyensúly van. S hogy mennyire kényes egyensúlyról van szó, azt éppen most látjuk, amikor egész Európa szenvedni látszik a kohézió megroppanásától és a diverzitás túlsúlyba kerülésétől.

Akárhogyan is: e két tényező egymáshoz való viszonya teljesen másfajta nyugati *hagyomány*, mint a mi öldöklő alkotmányos küzdelmeinké. Ott ez egy elismert hagyomány, amelyet persze örökösen megújítanak; mi sem a társadalom integráltságával, sem annak sokszínűségével nem vagyunk (nem is lehetünk) elégedettek. S ha őszinték vagyunk, akkor be kell vallanunk: 25 év kormányai egyáltalán nem tudták a társadalmi kohéziót növelni. Inkább „elengedték” ezt a témát, s sokkal erőteljesebben fókuszáltak az egyéni jogokra. A Fidesz talán fölismerete már 2010 előtt is, hogy ebben a tekintetben változtatni kellene, de 2010 utáni kormányzása a másik oldalon a fölülről jövő, erőszakolt változtatások rémét idézi föl. S az ellenzéknek ebben a tekintetben igaza van: a magyar jobboldal *egyedül* soha nem tudja majd elfogadtatni, hogy a társadalmi kohézió megteremtésére szükség van.

Ezért is van szükség megegyezésre a riválisok között. Azt, hogy Magyarországon valamikor el kell hagyni a történelmi eredetű alkotmányos küzdelmek mezsgyéjét, csakis

a két oldal együttesen tudja elérni. Ha azt akarják, hogy ez a korszak befejeződjék, továbbá azt, hogy Magyarország felhasználja a nyugat-európai liberális demokráciák kohézióteremtő hagyományait, akkor ezt csak egymással együttműködve vihetik sikerre. A mai kormánypárt és a mai ellenzék (akár megcserélt szerepfelállásban) önmagában nem képes ezt a programot még felismerni sem, nemhogy sikerre vinni. A mai kormányban túlteng a közösségi elem, s kevésbé érzékeny az egyéni motívumokra. Az ellenzék éppen fordítva. Viszont Magyarországnak kohézióra és diverzitásra, vagyis diverzitásra és kohézióra *együttesen* van szüksége. A kohéziót (persze nem ezt a szót használva) inkább a jobb-, a diverzitást (szabadságként emlegetve) inkább a bal-liberális oldal képviseli. És a két gondolatkört természetesen egymás ellen fordítják, és azt próbálják bizonyítani egymásról, hogy a másik gátja a haladásnak. De éppen az a lényeg, hogy ha az egyik oldal *pillanatnyilag* még nem tud mit kezdeni a másik oldal szempontjaival és értékeivel, akkor belátható időn belül tanulja meg azt. Ha azt akarjuk tehát, hogy ez a nyugati értékszintézis valaha is megjelenjék a magyar politikában, akkor rá kell szorítani a feleket, hogy kezdjenek egy hosszú tanfolyamba, és lehetőleg ne úgy, ahogy 25 évig tették. Azaz ne az legyen a fő

céljuk, hogy azt keressék, miért nem tudnak közelebb kerülni a másik táborhoz, hanem hogy rájöjjenek: Magyarország legnagyobb célja a társadalmi kohézió megteremtése. Ezt a kohéziót pedig nem mesterségesen és ideológiai eszközökkel, hanem a társadalmi diverzitás elismerésével lehet előmozdítani.

Így tehát egy ilyen kohézióteremtő és a diverzitást sem tagadó *modernizációs program* az első lehet az 1990 utáni demokrácia történetében, amely mögé előbb-utóbb mindenkinek be kell állnia. Végző soron pedig azért, mert csak ilyen konszenzus révén nyílik mód egy mindegyik mérvadó fél számára elfogadható gazdasági program kidolgozására, a nemzeti és a nemzetközi szempont integrálására is. A szakpolitikai programokban való megegyezés aztán már következmény lehet. A döntő tehát az, hogy a magyar társadalom nagy része megvilágosodjék: a jelenlegi atomizált és szétesett állapot konzerválásával egyszerűen nem lehet jó politikát folytatni. Legyen kormányon külön a jobb-, vagy külön a bal-liberális oldal. A társadalmi kohézióról való politikai és társadalmi szintű gondolkodás tehát a legfőbb tartalmi komponense az együttműködés és a nagykoalíció tervezésének. Nagykoalíciós kormányzásra pedig azért van, illetve lesz szükségünk, mert ez a kormányzati opció adhat lehetőséget termékennyé formálni a konfliktusokat, anélkül, hogy fel akarnánk oldani vagy számolni őket.

V. KONKLÚZIÓ

A fenti írásban amellet érveltem, hogy Magyarországnak egy olyan kormányzati opcióra van szüksége, amelyet eddig nem próbáltak ki: ez a nagykoalíció. De nagyon remélem, hogy az olvasónak az is feltűnt: a nagykoalíciót következetesen a rendszerváltás két meghatározó tábora (az egyszerűség kedvéért jobb- és bal-liberális oldalnak neveztem őket) *között* képzelem el. Bizonyára sokan lesznek, akik hiányolják más aktorok (mint például a Jobbik vagy az új utcai mozgalmak) bevonását.

Meglehet, van igazság abban, hogy nem csupán a „hagyományos” bal-jobb fogja formálni a magyar politika jövőjét. A Jobbik növekvő népszerűsége és az utcai mozgalmakban megtestesülő elszántság azt mutatja, hogy pár éven belül akár alapjaiban is átalakulhat a mérvadó szereplők köre. Ahogyan azt például Görögországban (Sziriza), Spanyolországban (Podemos) és másutt is látjuk.

Ugyanakkor mégsem gondolom, hogy ez az Európában sok helyütt mutatkozó „szereplő-változás” nálunk is feltétlen bekövetkezne. S éppen amiatt, amiről az egész tanulmány szólt.

Azért gondolom, hogy a két „hagyományos” tábor elemzése értelmes elemzési keret, mert ezek a táborok egyszersmind *történelmi* folyamatok örökösei is. Ezzel azt mondom, hogy az a két tábor, amelyet ma Fidesznek és – itt már nehezebb helyzetben vagyok – bal-liberális oldálnak hívnak, hosszú történelmi küzdelmek örökösei, s mivel Magyarország (minden látszat ellenére) nagyon erősen hagyományörző ország, ezért döntően rájuk épül majd a közel- és a távolabbi jövő is. Akármennyire is lesznek új kihívók és új mozgalmak, alapvető lesz, hogy *ők ketten* mire jutnak egymással. A *mainstream* ellenzéki közbeszéd uralkodó tónusa ma az, hogy az ellenzéknek radikálisan „el kell takarítania” a jobboldalt, és akkor mód nyílik egy új kezdetre. A jobboldali közbeszéd (ha egyáltalán van ilyen) viszont beláthatatlan időkre konzerválni akarja a mai, „ellenzéktelen” helyzetet, időtlenítve ezzel a „jobboldalon belüli” megegyezést. Egyik sem idézhet azonban elő minőségi változást. A fentiekben részletesen kimutattam, miért nem elégséges az ellenzék „totális” opciója, mely a mai jobboldalnak a hatalomból való eltávolítására és a demokrácia helyreállítására épít; s miért nem megoldás az sem, ha a jobboldal (kétharmaddal vagy csak egyszerű többséggel, de) továbbra is egymagában marad hatalmon.

A két tábornak egy egészen másfajta konstellációt kell majd létrehoznia; olyat, amelyben mindketten, tartósan és szervesen beletartoznak. Amit e történelmi léptékű elemzés tanulságaképpen javaslok tehát: *átmeneti időre a két tábor megegyezése, a lehető legméltányosabb hatalmi elrendeződésben*. Nagykoalíciót tehát, hogy ne öröljék tovább egymást, hanem esélyük nyíljon valódi módon megismerni a másikat és az eddig szétforgácsoló energiákat közös ügyek szolgálatába állítani. Megmutattam, hogy mindez külföldön számos országban lehetséges volt (s az ma is), és Magyarország legsikeresebb korszakát (1875 után) is egy ilyen politikai kormányzati együttműködés vezette be.

Miért ne következhetne be ez újra?

A fenti szöveg mindent megtett azért, hogy számba vegye az ellenérveket, de a mellette szólókat is. Igyekeztem elhárítani a képzelgés vádját. Azt végképp nem írom sehol, hogy ez egy könnyen és a közeljövőben megvalósítható opció. Ha egyáltalán, akkor lassan, fokozatosan, hosszabb idő alatt érhetjük csak el.

Azt javaslom az olvasónak, fussa végig újra a legutolsó fejezetet (ami a társadalmi kohézióról szól), és mérlegelje az abban foglaltakat. Ha egyetért velem abban, hogy *mindennek ez*

a kulcsa, az olvasó potenciális támogatója e könyv fő gondolatának.

Végezetül: azt hiszem nyilvánvaló, miért nem gondolom, hogy az utca mai varázsigeje („Orbán, takarodj”) katarzishoz visz bennünket. Nem oda visz. Hanem új vizályhoz, ami persze (ha bekövetkezik) csak megerősíti a bemutatott történelmi trendeket (alkotmányos válságok). Én ugyan nagy híve vagyok a történelemnek, de annak is, hogy a történelmi trendeket akár *meg is lehet haladni*. Az együttműködés megalapozása és a nagykoalíciós kormányzás egy ilyen meghaladási kísérlet.

Ez az egész végső soron semmi másról nem szól, mint hogy szembenézzünk a magyar történelemmel, s értsük végre meg, hogy abban miért *ilyen* jobb- és baloldal formálódott ki, és miután kapizsgálni kezdjük a dolgok lényegét, találjuk meg azokat a pontokat, ahonnét egy újfajta építkezési stratégiát alapozhatunk meg. A következő Magyarország nem szólhat a politikai *status quo* megőrzéséről, jobb és bal további eszeveszett polarizációjáról. Ezt már ismerjük, és nem vált be.

A törésvonalak átmetszése és az új politikai kombinációk ideje jött el – egy valódi nyugatosság jegyében.

IRODALOM

Ariely, Gal (2014): Does Diversity Erode Social Cohesion? Conceptual and Methodological Issues. *Political Studies*, October, 573-595.

Babits Mihály (1939/1999): A magyar jellemről. Holnap Kiadó.

Bibó István (1986): Az európai egyensúlyról és békéről. In: Uő: Válogatott tanulmányok. I. Magvető Kiadó, 297–603.

Buck, Alexy–Geissel, Brigitte (2009): The Education Ideal of the Democratic Citizen in Germany. *Education, Citizenship and Social Justice*, 3. 225–243.

Csizmadia Ervin (2013): Politikai botrányok a poszt-posztkommunizmusban. *Élet és Irodalom*, november 15.

Csizmadia Ervin (2014/ a): Az inkompatibilitás politikája. Miért hiányzik az együttműködés a magyar politikai kultúrából? In: *Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés.* Gondolat Kiadó, 213–221.

Csizmadia Ervin (2014/b): Átok vagy adottság? A politikai megosztottság káráról és hasznáról. In: *Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés.* Gondolat Kiadó, 256–265.

Csizmadia Ervin (2014/c): A „két Magyarország” modell. http://mandiner.blog.hu/2014/04/04/a_ket_magyarorszag_modell_cszikmadia_ervin_mandiner_negyevterkelelo_xvi

Csizmadia Ervin (2014/d): A magyar jobboldal természetrajza. Miért olyan a Fidesz, amilyen, és lehetne-e más? In: *Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés.* Gondolat Kiadó, 107–156.

Csizmadia Ervin (2014/e): Kihívás és megoldás. A pártstruktúra átalakításának változatai Magyarországon. In: Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés. Gondolat Kiadó, 56–80.

Csizmadia Ervin (2014/f): Demokratizálódási hullámok és politikai programok. Az 1989 utáni magyar és az 1945 utáni német átmenet összehasonlító perspektívában. In: Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés. Gondolat Kiadó, 81–106.

Fiorina, Morris – Abrams, Samuel, Pope, Jeremy C.(2004): Culture War? The Myth of a Polarized America" Longman.

Gerő András (1988): Elsőprő kisebbség. Gondolat Kiadó.

Greven, Michael, Th (1995): Demokratizáció és intézményépítés. Politikatudományi Szemle, 1. 9–20.

Helms, Lutger (2009): The Liberal-democratic Foundations of the European Nation-state and the Challenges of Internationalization. International Politics. January, 48–64.

Hunter, James, Davison (1991): Culture Wars: The Struggle to Define America. Basic Books.

Inglehart, Ronald-Welzel, Christian (2008): Democracy as Human Empowerment: The Role of Ordinary People in the Emergence and Survival of Democracy. <https://escholarship.org/uc/item/3tj7c4bb>

Jeskó Jozsef–Bakó Judit–Tóth Zoltán (2012): Jobbik: Egy net-network párt természetrajza. A radikális jobboldal webes hálózatai. Politikatudományi Szemle, 1. 81–104.

Kőszeg Ferenc (2011): Múltunk vége. Kalligram Kiadó, Pozsony.

Krastev, Ivan (2014/a): The Rise of Illiberalism. Aspen Review, 3.

Krastev, Ivan (2014/b): From Politics to Protest. Journal of Democracy, October, 5-19..

- Krastev, Ivan (2014/c): *Democracy Disrupted. The Politics of Global Protest*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Lakatos Júlia (2015): *Koevolúció. Élet és Irodalom*, január 30.
- Lietzmann, Hans, J. (1994): *Politikai tervezés és társadalmi kockázata*. *Politikatudományi Szemle*, 2. 25–38
- McCarty, Nolan-Poole, Keith-Rosenthal, Howard (2006): *Polarized America: The Dance of Ideology and Unequal Riches*. Massachusetts Institute of Technology.
- Novák Zoltán (2014): *Két Magyarország*. HVG, április 5.
- Offe, Claus (1994): *A kelet-európai átmenetek intézményeinek tervezése*. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–32.
- Oláh Gyula (1908): *Az 1875-ik évi fúzió története*. Franklin Társulat, Budapest. .
- Pokol Béla: *Média hatalom és politikai hatalom*. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*. 58–71.
- Schlett István (2007): *Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák és válaszok az 1873-1875-ös pénzügyi válság idején*. *Közgazdasági Szemle*, február, 142–166.
- Széchenyi István (é.n.): *Kelet Népe*. Franklin Társulat, Budapest.
- Vuijsje, Herman (2008): *Korrekt Hollandia*. Gondolat Kiadó.
- Zon, Hans, Von (1995): *The Lack of Cohesion as the Crucial Problem for Post-Socialist Societies*. *AI and Societies*, 2. 151–163.